

УДК 930:[061.12ICN(477.83-25):001]"1970/1985"

<https://doi.org/10.33402/zuz.2023-19-117-166>

Олександр ЛУЦЬКИЙ

кандидат історичних наук

старший науковий співробітник відділу новітньої історії

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-5872>

e-mail: loi_lviv@ukr.net

ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ СУСПІЛЬНИХ НАУК

АН УРСР У 70-х РОКАХ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 80-х РОКІВ XX СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Проаналізовано науковий доробок істориків Інституту суспільних наук Академії наук УРСР упродовж 70-х – першої половини 80-х років XX ст. Стверджено, що вже на зламі 60–70-х років XX ст., тобто відразу після повернення Інституту до складу АН УРСР на вимогу її керівних органів, дирекція установи змушена була терміново внести зміни у наукову тематику досліджень шляхом рішучої переорієнтації на вивчення проблем сучасності, усунення індивідуальної, часто мало актуальної тематики, до того ж прив'язаної лише до західноукраїнського регіону. Доведено, що одними із центральних завдань дослідників Інституту залишалися: розробка питань історії соціалістичного будівництва, узагальнення позитивного досвіду вирішення соціальних, культурно-освітніх проблем, формування комуністичного світогляду населення, подолання «пережитків минулого», критика т. зв. «українського буржуазного націоналізму» та клерикалізму.

З'ясовано, що розвиток західноукраїнських земель після 1939 р. вчені розглядали винятково у контексті історії радянської України як складової частини СРСР, що апріорі нівелювало своєрідність історичних процесів та суспільних явищ у регіоні. Показано, що, хоча у більшості праць, присвячених історії соціалістичного будівництва, тематичний діапазон яких, порівняно з попереднім періодом, значно розширився, дослідники висвітлювали й конкретні недоліки і прорахунки у реалізації відповідних партійно-урядових заходів, але вони, як правило, не стосувалися принципових питань тогочасного суспільного розвитку.

Доведено, що притаманна дослідженням історії соціалістичного будівництва заідеологізованість була також характерна, хоча й значно меншою мірою, і працям, присвяченим вивченню дорадянських епох та періодів. Зазначено, що провідні вчені, насамперед Я. Ісаєвич, О. Купчинський, Ф. Стеблій, В. Борис, Ю. Сливка, прагнули уникати стандартних оцінок і тенденційного підбору матеріалу, намагалися давати власне тлумачення порушених проблем, зберігаючи, за можливості, об'єктивність. Зауважено, що їхні дослідження, підготовлені на основі нової фактографії, стали орієнтиром для тогочасних українських радянських істориків та вплинули на формування їхніх методологічних установок. Сформовано підґрунтя для подальших кроків у напрямку пошуку нових підходів

для досліджуваних проблем, вироблення критеріїв та оцінок фактів і явищ минулого, а також засобів їх наукової реконструкції, які, зрештою, дала можливість трохи згодом, коли комуністична система зазнала краху, неупереджено осмислити визначальні віхи розвитку історії та культури України XIII – початку XX ст.

Ключові слова: Інститут суспільних наук Академії наук УРСР, АН УРСР, наукові дослідження, історіографія, Олег Купчинський, Феодосій Стеблій, Юрій Сливка, Ярослав Ісаєвич.

Розвиток Інституту суспільних наук Академії наук УРСР (АН УРСР) (тепер – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) у 70-ті – першій половині 80-х років XX ст., тобто у період, який в історії СРСР пізніше назвуть епохою застою, відбувався під впливом нової суспільно-політичної ситуації, яка складалася у країні після Празької весни 1968 р., коли, на відміну від позитивних політичних тенденцій часів хрущовської відлиги і перших років правління Леоніда Брежнєва, її визначала фактична відмова від подальшого проведення політичних і економічних реформ, що супроводжувалося згортанням демократизації, відмовою від економічних важелів управління і поверненням до віджитих командно-адміністративних методів, повзучим утвердженням неосталінізму як тоталітарної системи влади і суспільства, для якої характерні суворий ідеологічний диктат та придушення будь-якої опозиції. У цих умовах колективові Інституту довелося працювати під жорстким адміністративним та ідеологічним наглядом і тиском партійно-державних органів, які намагались поставити установу на службу політичної пропаганди, перетворити її на частину своєї ідеологічної машини для переказування та обґрунтування нежиттєздатних офіційних постулатів суспільного розвитку. Це змушувало співробітників оперативно пристосовуватися до потреб політичної кон'юнктури, постійно вносити відповідні корективи у наукові плани, щоб тематично максимально вбудуватися у державне замовлення. Від науковців із особливою настирливістю вимагали працю із окресленою пропагандистською складовою, які були покликані бути теоретичним підґрунтям парадного фасаду суспільства розвинутого соціалізму.

Вже на зламі 60–70-х років XX ст., практично відразу після повернення Інституту із системи Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти Української РСР до складу Академії наук УРСР, згідно з рекомендаціями її Президії і Бюро відділу (пізніше – відділення) економіки, історії, філософії та права АН УРСР, в установі було визначено напрями науково-дослідної роботи і переглянуто й чіткіше визначено науково-дослідну тематику кожного наукового відділу (НАПНАУ-1, 10). Постановою Президії АН УРСР № 201 від 24 червня 1969 р. із метою глибокої розробки актуальних проблем історикам Інституту було запропоновано зосередити головну увагу на таких найважливіших наукових напрямках: «історія соціалістичного і комуністичного будівництва в західних областях УРСР, історія класової боротьби і соціально-визвольного руху на Україні, дослідження соціальних перетворень у житті трудящих західних областей України» (НАПНАУ-1, 32). Систематично відбувалася переорієнтація дослідників на проблеми сучасності, щораз більше, порівняно з попередніми роками, посилювалася тенденція до розширення розробки проблем т. зв. «розвинутого соціалізму», «неухильного зростання ролі партії і робітничого класу», узагальнення та опису позитивного досвіду радянського будівництва з метою вироблення відповідних наукових рекомендацій і впровадження їх у практику із метою вдосконалення

суспільних відносин. Вченим потрібно було фактами обґрунтувати концепцію, за якою внаслідок соціалістичних перетворень у західних областях України відбувалося небувале піднесення усіх аспектів як економічного, так і суспільно-політичного та духовного життя. Одночасно від колективу Інституту суспільних наук вимагалось зосередити більше уваги на загальноукраїнській та загальносоюзній тематиці. Так, 3 липня 1973 р. на партійних зборах Інституту суспільних наук присутній академік-секретар відділення економіки, філософії, історії та права АН УРСР Борис Бабій після ознайомлення з перспективним тематичним планом Інституту зазначав, що замикання тематики у межах західноукраїнського регіону межує із методологічним перекосом, бо не дає можливості розкрити спільні закономірності розвитку радянського суспільства і соціалістичної системи загалом. «У свій час, – наголошував він, – може це було потрібно, корисно і правильно, але зараз це вже анахронізм. Навіть тема про дружбу українського народу з іншими народами СРСР та соціалістичних країн сформульована не дуже чітко. Адже український народ входить у нову історичну спільність – радянський народ, і не повинен йому протиставлятися» (Галайчак, 2000, с. 47). Водночас академік не забув пригадати методологічні «зриви» у працях співробітників Інституту, коли, на його думку, «замість справжньої критики буржуазно-націоналістичних концепцій ворожі писання цитувалися цілими сторінками і таким чином доводилися до масового читача». Із особливою настирливістю вимагали насамперед пропагандистських праць, присвячених критиці «українського буржуазного націоналізму» і уніатства. Відповідні зміни були зумовлені вимогами чергової політичної та ідеологічної кон'юнктури¹, вони проводилися без урахування можливостей кадрового забезпечення, що негативно позначалося на якості опрацювання саме тих тем, які мали об'єктивне наукове спрямування. Співробітникам доводилося, не закінчивши дослідження однієї теми, переключатися на іншу. За цього ніхто не брав до уваги зацікавленість вченого певною проблемою.

В Інституті планова тематика з історії радянського періоду поступово розширювалася як хронологічно, так і географічно. Різні аспекти багатогранної проблеми трудової, професійної діяльності промислових кадрів, головно робітників, їх внесок у підвищення ефективності виробництва, прискорення технічного прогресу у 60–80-х роках ХХ ст. у масштабах Західного регіону або в межах однієї чи переважної групи галузей розробляли Микола Драк, Олександр Росінський, Юхим Примеров, Всеволод Іськів, Юрій Зайцев, політичну активність, участь у громадських організаціях – Володимир Баран, матеріальне становище – Тамара Галайчак, культурно-технічний рівень – Олександр Луцький. Соціально-економічні та духовні процеси у селі у повоєнний час через призму проведення колективізації та виконання народно-господарських планів досліджували Михайло Івасюта, Віталій Масловський, Адам Мартинюк, Віталій Нечитайло, Борис Крачковський, Михайло Сеньків, Богдан Микитів, тогочасне громадсько-політичне життя – Олександра Кірсанова, історію української радянської преси – Степан Качур, діяльність театральних колективів і творчих спілок – Наталя

¹ У цей час в аналогічному руслі переглянуто тематику наукових досліджень в Інституті історії АН УРСР. Перед вченими київського інституту ставилося завдання: «актуалізувати» тематику наукових досліджень, надавати перевагу розробці проблем сучасної історії: соціалістичного й комуністичного будівництва у країні; критиці буржуазних та буржуазно-націоналістичних фальсифікацій радянської дійсності тощо (Гуржій, Капітан, 2006, с. 223).

Антонюк та Володимир Яковенко, історію природокористування – Сергій Васюта, проблеми інтеграції науки й виробництва – Вікторія Головей, розвиток культурно-освітніх закладів та особливості соціально-демографічної структури – Віталій Шуляр. Перебіг військово-політичних і суспільних процесів на західноукраїнських землях у роки Другої світової війни вивчали Юхим Примеров та Дмитро Бурлуцький. Всі вони мали конкретні теми і більшість із них більш чи менш успішно справлялися зі своїми дослідницькими завданнями, завдяки чому в їхніх працях можна знайти чимало цікавих спостережень і влучних оцінок, а також оригінальних сюжетів, яких на той час практично не торкалися українські радянські дослідники.

За наслідками виконаних планових досліджень було підготовлено чимало різновартісних (навіть із позицій марксистсько-ленінської методології) праць, як вузьких за тематикою і хронологічними межами, так і узагальнюючих (чисельно їх було значно менше): тези і матеріали наукових доповідей та повідомлень на всесоюзних, республіканських і обласних тематичних чи краєзнавчих конференціях, рецензії на наукові монографії, наукові статті, брошури, збірники документів, колективні та індивідуальні монографії, дисертації. Загалом, кількісно опублікована наукова продукція істориків була відносно невеликою через вкрай незадовільний стан із виданням закінчених планових тем у системі Академії наук УРСР. Видавнича діяльність установи у єдиному видавництві АН УРСР – «Наукова думка» – суворо регламентувалася виділеними для неї лімітами (контрольними цифрами випуску наукової літератури), які обчислювалися в авторських (друкованих) аркушах. Видавничі ліміти для Інституту, у які той зобов'язаний вкластися, традиційно були дуже обмежені, до того ж уже затверджені плани видань часто переглядалися у бік скорочення обсягу публікацій. Так, відповідно до Постанови Президії АН УРСР «Про реалізацію фондів паперу на основні види публікацій» від 22 грудня 1975 р. для Інституту суспільних наук у 1976 р. було визначено ліміт щодо випуску книжкової продукції у розмірі 30 обліково-видавничих аркушів. Для порівняння, для Інституту археології тогорічний ліміт становив 149 аркушів, Інституту філософії – 233, Інституту історії – 383 аркуші (НАПНАУ-3, арк. 7). Пізніше щорічний ліміт для Інституту суспільних наук у видавництві «Наукова думка» становив приблизно 100 аркушів.

Треба врахувати, що видавництво після доопрацювання робіт відповідно до зауважень своїх т. зв. «внутрішніх рецензентів», перестраховуючись, часто знову передавало ці роботи на зовнішнє рецензування. З кожною новою рецензією висувалися нові критичні зауваження, і роботи знову треба було доопрацьовувати. Це відтягувало вихід у світ наукових праць, втрачалася їхня актуальність, тому часом їх зовсім вилучали з видавничих планів. Лише у 1973–1974 рр. із видавництва «Наукова думка» до інститутів Секції суспільних наук АН УРСР для т. зв. «ретельної додаткової апробації» повернули 195 праць обсягом 3 312 авторських аркушів. У результаті було припинено видання 15 монографій і збірників обсягом 271 аркуш, ще 19 видань обсягом 383 аркуші зазнали значної переробки (НАПНАУ-2, арк. 225). Відтак через бюрократичні та цензурні обмеження не вдалося усі заплановані й підготовлені наукові проекти істориків Інституту втілити у вигляді опублікованих робіт. Така ситуація склалася і в інших академічних інститутах, особливо у гуманітарних. Як слушно зауважував Станіслав Кульчицький: «рукописи найчастіше писалися “в стіл” без всякої надії на опублікування» (Кульчицький, 2005, с. 67).

У таких умовах, щоб зберегти й захистити оригінальний текст і забезпечити публікацію наукової праці, деякі інститутські вчені йшли на свідомий ризик. Так, Ярослав Ісаєвич, згадуючи у своїй публікації, присвяченій Швайпольту Фіолеві, том річника «Українська книга» та використовуючи у розвідці «Територія і населення “Червенських градів” (X–XIII ст.)», опублікованій у 1971 р. в «Українському історико-географічному збірнику» (Вип. 1, Київ: Наукова думка, 1971), працю Мирона Кордуби «Історія Холмщини й Підляшшя», навмисне вказав рік виходу 1911 замість 1941 (мовляв, не помітив похибки друкарки), оскільки радянська цензура не пропускала посилань на західноукраїнські публікації часів німецької окупації (Ісаєвич, 1999, с. 12; Ісаєвич, 1996, с. 11). Цікаво, що цей факт щодо використання Я. Ісаєвичем твору М. Кордуби зарубіжні критики відразу винесли на сторінки «Українського Історика» (Огляди, 1973, с. 151), розцінюючи його як наслідок очевидної помилки автора, не розуміючи, у яких умовах працювали радянські історики.

Щоб обмежити втручання видавництва в авторський текст, багато зусиль довелося докласти інститутській редколегії, редагуючи праці Івана Крип'якевича про Галицько-Волинське князівство. Проте, як розповів Я. Ісаєвич, все ж книжка академіка, що вийшла друком 1984 р., виявилася істотно покаліченою. На початку і наприкінці монографії були дописані речення та цілі абзаци, які суперечать її основному змістові. Деякі з думок були спотворені, дещо викреслено. В історіографічному вступі не надруковано тієї частини, де відзначено внесок у дослідження теми Михайла Грушевського, Степана Томашівського, Мирона Кордуби. Значними виявилися втручання й у науковий апарат. Під цензуру потрапили всі цитати з праць М. Грушевського, а також посилання на них та на статті в українських галицьких журналах 20–30-х років ХХ ст. тощо (Ісаєвич, 1999, с. 12).

Політична цензура нещадно викорінювала будь-який відступ від канонів радянського історикописання. У кінці 1981 р. із видавництва «Наукова думка» до Інституту було повернуто рекомендований їй вченою радою рукопис монографії старшого наукового співробітника Михайла Швагуляка «Украина в экспансионистских антисоветских планах германского фашизма (1933–1939)». У рецензії видавництва відзначалося, що «подібні праці стають рупором ворога», оскільки автор «вдається до щедрого і просторого цитування ворога – нацистів, українських буржуазних націоналістів, антикомуністів, антирадянщиків», «надто захоплюється історією українського буржуазного націоналізму. Він дає назви їх партій, угруповань, показує організованість і дисциплінованість, оперативність і т. д.» (Галайчак, Луцький, 2000, с. 47). Рецензенти наполягали на потребі відповідного доопрацювання рукопису, без якого публікація монографії буде неможливою. Загалом, як слушно зазначав Я. Ісаєвич, «неможливо було повністю передбачити, до чого причепляться, що саме буде визнано крамольним» (Ісаєвич, 1996, с. 11).

Найбільше ускладнювало й робило неможливим плідний пошук наукової істини те, що коло дослідницької діяльності науковців відділу історії України, а починаючи з 1979 р. новоствореного відділу історії соціалістичного будівництва Інституту, які вивчали радянський період, обмежувалося рамками концепцій і схем, що утвердилися та панували в історичній науці у СРСР. У всіх цих концепціях і схемах домінував основний постулат: увесь радянський час розвитку суспільства зображувався, як неухильний, поетапний, від п'ятирічки до п'ятирічки, рух вперед. Тому автори праць з історії соціалістичного будівництва змушені були підбирати і подавати факти, які мали

б стверджувати життєздатність соціальної політики Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), радянського суспільно-політичного ладу, і одночасно приховувати загальновідомі та цілком беззастережні дані, що спростовували радянські міфологи. Хоча у більшості праць, присвячених історії соціалістичного будівництва, висвітлювалися й конкретні недоліки, прорахунки, труднощі, але вони, як правило, не стосувалися принципових питань тогочасного суспільного розвитку. Не виділялися, зокрема, суттєві недоліки політичної і соціально-економічної систем. Було абсолютно виключено будь-яку критику концептуальних положень офіційної ідеології, засад функціонування владного механізму, адміністративно-територіального устрою, принципів організації господарського механізму як цілості тощо². Вищий рівень керівництва взагалі був виведений поза межі критики. Про доктринальні помилки утопічного соціалістичного проєкту не могло бути й мови. У результаті розвиток соціалістичного суспільства поставав як рух, позбавлений будь-яких глибинних антагоністичних суперечностей.

Варто згадати й надзвичайну обмеженість джерельної бази, якою дослідники могли користуватися. Значна частина документів, що стосувалися сучасної історії, на той час не відклася в архівах у фондах постійного зберігання, а знаходилася у поточному діловодстві установ, організацій, відомств, що за тогочасних умов апріорі робило їх малодоступними. Були серйозні недоліки в організації комплектування державних архівів, що вносило додаткові труднощі для роботи пошуковців. Частина установ, організацій і підприємств не передавали своєчасно документи на державне зберігання в установлені терміни, були випадки їх знищення. Не налагоджено чіткий облік документів, які зберігалися в архівах, не урегульовано процедуру передачі у державні архіви документів, що мають науково-історичну цінність, у встановлені Положенням про державний архівний фонд СРСР терміни. Повільно проводилася експертиза цінності матеріалів. У більшості установ і підприємств були відсутні інструкції з діловодства, своєчасно не здійснювався відбір документів на державне зберігання після закінчення діловодного року, графік їх передачі порушувався. У більшості архівів України не було створено повноцінного науково-довідкового апарату до архівних фондів. Повільно проводилася робота з удосконалення описів і каталогізації документів. Основні (систематичні) каталоги архівів були складені без розкриття змісту документів. Часто були неякісно зроблені заголовки справ і неправильно оформлені каталожні картки. Незадовільно організовано роботу щодо підготовки путівників в обласних державних архівах. Вони не мали топографічних покажчиків до фондів, відсутність яких значно ускладнювала пошук фондів.

За відсутності закону, який би чітко встановлював режим і умови діяльності відомчих архівосховищ, визначав права та обов'язки фондоутримувачів, з одного боку, і дослідників – з іншого, роль політичних цензорів нерідко брали на себе відомства, які володіли документами, відмовляючи у доступі до них за мотивами

² Щоправда наприкінці 70-х – на початку 80-х ХХ ст. років науковцям-дослідникам практики соціалістичного будівництва у СРСР під час тлумачення конкретної історичної ситуації категорично вже не заборонялося критично оцінювати окремі напрямки і наслідки діяльності низових партійних організацій та їхніх керівників (хоча лише за відомим принципом «з одного боку – з іншого боку»), проте лише за недостатньо сумлінне і точне виконання постанов Центрального комітету Комуністичної партії Радянського Союзу (ЦК КПРС), Центрального комітету Комуністичної партії України (ЦК КПУ), резолюцій і директив партійних форумів тощо.

конфіденційності чи таємності інформації, що створювало чималі, часто непереборні перешкоди у пошуковій роботі.

Основою для узагальнень і висновків слугували переважно матеріали звітно-облікової документації підприємств та організацій (різної вартості й достовірності), у яких подана інформація про перебіг виконання державних планів, зростання рівня культури, добробуту працівників, упровадження нової техніки тощо, що часто не відповідала справжньому стану справ (замовчувались випадки простоїв, виробничого травматизму, прогулів, штурмівщини й загалом недоліків і прорахунків у керівництві економікою), офіційні документи, створені радянськими адміністративно-політичними структурами (партійні постанови, урядові укази та розпорядження і т. ін.), які тенденційно перебільшували все успішне та зменшували до мінімуму все негативне, недосконалі, а часом й умисно сфальсифіковані опубліковані статистичні дані, достовірність яких дуже важко було верифікувати. До того ж велика частина статистичних даних вважалася державною таємницею і вони залишалися поза досяжністю дослідників. Для допуску до деяких засекречених фондів потрібно було мати не лише відповідне відношення від наукової установи, але ще й від органів безпеки (Яремчук, 2009, с. 130). Окрім того, вченому, щоб отримати спецдопуск для роботи з документами з грифом «таємно», треба було пройти дуже складну і тривалу процедуру оформлення, яка, серед іншого, передбачала перевірку його родичів до третього коліна. Тому, за поодиноким винятком, таких допусків ніхто з дослідників і не мав. Загалом недоступними для радянських істориків були 20 % документів державних архівів і понад 90 % – партійних архівів. Окрім того, безпартійних дослідників, згідно з «Основными правилами работы партийных архивов обкомов, крайкомов партии и филиалов ИМЛ при ЦК КПСС», затверджених Інститутом марксизму-ленінізму (ІМЛ) при ЦК КПРС у 1970 р., могли допустити до роботи з дозволу відповідного партійного органу хіба тільки над документами непартійних фондів (Пихоя, 2002, с. 645, 648). Частину документів, які були віднесені до тих, що є таємними (це, зокрема, неопубліковані праці Карла Маркса (Karl Marx), Фрідріха Енгельса (Friedrich Engels), Володимира Леніна (Владимир Ленин), протоколи засідань Політбюро, Секретаріату ЦК КПРС та союзних республік, бюро обкомів партії тощо) до читальних залів узагалі не видавалися. Окрім того, правила роботи партархівів вимагали перевірку записів, зроблених дослідниками у процесі роботи з документами. Виписки, які архів не вважав за доцільне оприлюднювати із використовувати у подальшій науковій роботі, усувалися з зошитів дослідників (вирізалися ножицями) (Яремчук, 2009, с. 131–132).

Вказаний комплекс джерел визначав і домінування в історичних дослідженнях фактографії, але переважно за порівняно малий хронологічний відтинок часу. Автори фокусували свою увагу на описі подій і фактів, а не на людині та її соціоментальних характеристиках, без чого важко всебічно й неупереджено висвітлювати будь-які суспільні процеси. Наукові пошуки звичайно велися на макроісторичному рівні, а теоретичні надбання і методологічні підходи обмежувалися у кращому випадку позитивістськими схемами, що ґрунтуються на дослідження фактів та кількісних показників і які виявилися завузькими для аналізу суспільних явищ на рівні їх філософського, людинознавчого осмислення. Істотно обмежувало творчий пошук і невикористання (за невеликим винятком) зарубіжної спеціальної літератури й іншомовних джерел, що стало на той час мало не загальноприйнятою практикою в Україні, прирікаючи українську радянську історичну науку на маргінальність та провінційність.

Вчені Інституту намагалися, за можливості, бути об'єктивними у своїх наукових пошуках і робити висновки на міцному ґрунті фактів. Однак більшість із підготовлених істориками праць, хоча й давали нову фактографію і були написані на нових джерелах, відрізнялися помітною однобічністю методологічних підходів та ідеологічною запрограмованістю висновків, а тому вже у роки їх появи часом створювали враження «вчорашнього дня» науки. Слід враховувати те, що над сучасною проблематикою працювали переважно молоді вчені, які тільки почали освоювати важке ремесло науковця, або ж в окремих випадках «новачки» у розробці згаданої тематики, яка була далекою від їхньої колишньої безпосередньої спеціалізації. Багато з них часто йшли в буквальному розумінні цього слова по «гарячих слідах» подій, часом фізично не встигаючи фіксувати найсуттєвіших реалій тогочасних історичних процесів. Не будучи озброєними великим творчим досвідом, більшість молодих вчених досить легко попадали під вплив концепцій авторитетних московських і київських вчених, що за давньою радянською традицією визначали можливі межі наукового пошуку, часто безкритично наслідуючи їхні підходи до вивчення соціально-економічних і суспільно-політичних процесів.

Інститутські автори не завжди були спроможні творчо «перебороти» джерельний матеріал, виборсатися із узвичаєного кола спостережень, подивитись на ті ж таки факти власними очима, а не крізь окуляри своїх попередників. У результаті від значної частини підготовлених праць часом створювалося враження вже десь прочитаного, хоча теми і ракурси її бачення були інші та й фактаж теж. Така ситуація відображала загальну картину розвитку української радянської історіографії 70-х – першої половини 80-х років, яка, на думку Віталія Яремчука, наочно «демонструвала млявість і невиразність не тільки в сенсі появи на її теренах, хоч би мізерних відхилень від офіційної візії минулого, формулювання альтернативних поглядів, але й постановки нових питань у межах існуючої схеми. ... Причому, якщо в попередній період загальносоюзні історіографічні нурти в окремих моментах стимулювали вироблення нонконформістських пояснень української історії, то тепер – тільки “перегрівання” на українському історичному матеріалі ідей загальносоюзної історіографії» (Яремчук, 2009, с. 457–458).

Так, у висвітленні традиційних для радянської історіографії проблем історії соціалістичної індустріалізації та колективізації у західних областях УРСР чітко прослідковувалося прагнення інститутських дослідників показати якомога більший масштаб т. зв. «соціалістичного змагання» між окремими працівниками, первинними виробничими колективами, цехами, підприємствами, колгоспами, радгоспами, галузями за перевиконання виробничих планів, економію матеріалу, сировини, робочого часу, зниження собівартості та поліпшення якості продукції, високу культуру виробництва, за право вважатися ударником або колективом комуністичної праці тощо як вирішального фактору науково-технічного та соціального прогресу і одночасно замовчувати його очевидну заформалізованість, коли бажане видавалося за дійсне, а за багатьма різного роду ініціативами, починами та рекордами приховувалася лише імітація «бурхливої діяльності» управлінців, некомпетентність і небажання мислити реальними економічними категоріями. Прикладом такого підходу може слугувати монографія М. Драка «За торжество комуністичної праці. (Трудова і творча активність робітників західних областей України)» (Київ, 1975), що виконана точно у руслі тогочасної історіографічної традиції та яка має чимало і не тільки, як на теперішній погляд, вразливих місць. У ній всебічний і глибокий аналіз виробничої діяльності

робітників фактично підмінений детальним (причому значно докладнішим, порівняно з попередніми працями інших українських дослідників на подібну тему) оповідним описом переважно однотипних епізодів роботи окремих передовиків і трудових колективів за виконання і перевиконання взятих соціалістичних зобов'язань, розглядом фактів запозичення та розповсюдження різних передових починів із визначенням за можливості кількості їх учасників, переказом змісту ідеологічних та організаційних заходів, спрямованих на поширення виробничого суперництва, розвитку його нових форм і видів. І все це подано у підкреслено позитивному світлі, практично без помітної спроби якогось критичного осмислення.

Відповідно до пануючих у радянській науці ідеологем, автор наголошував на переважно спонтанному виникненні виробничих починів, показуючи їх як добровільний вияв ініціативи самих працюючих. Акцентуючи на особливостях розвитку організаційних форм соцзмагання, він констатував важливе значення для його поширення засад систематичності і гласності у підведенні підсумків, доцільність удосконалення принципів матеріального й морального стимулювання учасників. Хоча й ці питання висвітлено лише частково, але й те, що було зроблено, представляє певний інтерес.

У монографії М. Драка практично був відсутній будь-який аналіз вирішальних соціально-економічних чинників малоефективності різних форм змагання, невиконання взятих «соціалістичних зобов'язань», зокрема системи і методів господарювання, пануючих в удержавленій радянській економіці, які, демонструючи свою повну неспроможність, прирікали її на нездолане відставання від світового рівня, гальмували виробничу ініціативу і творчість, зумовлювали соціальну пасивність і апатію працівників, яку партійні, профспілкові та комсомольські органи, своєю чергою, намагалися подолати за допомогою засобів ідеологічної роботи. Не бралось до уваги, що загальний господарський механізм у СРСР був скерований на переважно екстенсивний розвиток, на постійне збільшення обсягів виробництва без особливої потреби про споживчі якості продукції. У виробництві по суті використовувались екстенсивні методи господарювання, які й стали основним джерелом марнотратства і бар'єром на шляху технічного прогресу, підвищення якості продукції.

Загалом текст монографії М. Драка, який мав більше ознаки своєрідного літопису з досить багатою фактографією, але без належних теоретичних висновків та узагальнень, на сьогодні залишається хіба що будівельним матеріалом, тими цеглинами, з яких ще треба споруджувати принципово нову будову історичного твору зі згаданої проблематики. Однак зроблене вченим, який брав активну участь у підготовці таких колективних монографій, як «Торжество історичної справедливості», «Робітничий клас УРСР і науково-технічний прогрес» та ін., все ж таки заслуговує на увагу й повагу, оскільки оприлюднений у його працях великий масив фактичного і статистичного матеріалу досі становить науковий інтерес.

У такому ж ключі пануючих ідеологем написана і монографія Григорія Ковальчака «Індустріальний розвиток західних областей України в період комуністичного будівництва» (Київ, 1973), яка стала органічним продовженням раніше виданої ним книжки «Розвиток промисловості західних областей УРСР за 20 років Радянської влади (1939–1958). Історико-економічний нарис» (Київ, 1965). У новій монографії на основі ґрунтовного вивчення статистичних і архівних матеріалів, численної спеціальної літератури подано широку картину індустріального поступу цих областей у 60-ті роки ХХ ст., детально охарактеризовано розвиток основних галузей промисловості,

удосконалення її структури, підвищення технічного рівня, виконання виробничих планів тощо. До того ж автор намагався викласти насамперед невідомі або маловідомі факти. Загалом все, що було зроблено в регіоні у процесі соціалістичної індустріалізації, було інтерпретовано, за тогочасною радянською історіографічною традицією у «світлих» тонах, у позитивних образах із чітко окресленою тенденцією до апологетики досягнень. Подані дані офіційної статистики, а вони звичайно наводилися у «вигідному» асортименті та обсязі, у відсотковому відношенні, а не в абсолютних цифрах, за темпами зростання (і до того вони ж нерідко фальшувалися на догоду політико-ідеологічній кон'юнктурі, а отже, з іншого боку, давали підстави сумніватися у їх достовірності) показували тільки послідовні успіхи, найчастіше відповідали на запитання «як було?», залишаючи поза увагою інше, важливіше – «чому саме так було?».

Зміст монографії Г. Ковальчака засвідчує, що установка на позитивне відображення реальності врешті-решт завадила її автору об'єктивно оцінити наслідки економічних перетворень, скроєних за сталінською мобілізаційною моделлю, апробованою десятиліттями радянського досвіду і зорієнтованою на пріоритетний розвиток важкої індустрії. У результаті реалізації такого підходу в регіоні сформувалась промисловість, яка успадкувала властиву вказаній моделі диспропорційну систему промислових галузей, що виявилось у прискорених темпах розвитку природоексплуатуючих галузей, відставанні легкої та харчової промисловості, відсутності завершеного виробничого циклу, насамперед у машинобудуванні і приладобудуванні тощо, а це врешті-решт зробило економічну систему західних областей нераціональною, соціально непривабливою, екологічно небезпечною, малоприсадибною до виживання у критичних ситуаціях. І ця суворя дійсність часто істотно розходила з узагальненими оцінками, висновками Г. Ковальчака щодо структурних зрушень у промисловому секторі економіки регіону, які були зроблені без урахування їхньої економічної ефективності та реальної користі для населення краю. Лише новітня вітчизняна історіографія, творчо опрацювавши теоретичні здобутки своїх попередників, зокрема Г. Ковальчака, змогла подолати односторонні підходи у трактуванні вагомих промислових перетворень у західних областях упродовж 40–60-х років ХХ ст., якими користувалися історики-економісти у радянські часи, які у своїх дослідженнях відштовхувалися від прийнятих у той період ідеологічних схем. Із позицій сьогодення можна ставити під сумнів також і деякі інші узагальнення і висновки Г. Ковальчака щодо кількісних і якісних параметрів розвитку економіки західних областей України, але приведені у його монографії конкретно-історичний матеріал допомагає відновити складну, контроверсійну картину історико-економічних процесів у регіоні, знайти ключ до її кращого розуміння, що обумовлює її наукову вартість. Очевидно, не дарма Г. Ковальчак швидко здобув репутацію «доброго дослідника розвитку промисловості західноукраїнських земель» у видатного українського вченого, дійсного члена Наукового товариства ім. Шевченка – Іллі Витановича, автора понад 300 праць із економічної історії та історії української економічної думки (Витанович, 1972, с. 105).

Увагу на висвітленні позитивного досвіду концентрували й автори колективної монографії «Робітничий клас УРСР і науково-технічний прогрес» (1980), підготовленої за дорученням ЦК Компартії України спільно з науковцями Інституту історії АН УРСР та Львівського відділення Інституту економіки АН УРСР (Долішній, Драк, Іськів, 1980). Це була фактично перша спроба українських вчених дослідити окреслену проблему на матеріалах промислових підприємств республіки. Великий емпіричний

матеріал, зокрема архівний, у роботі потрактовано таким чином, щоб показати на-самперед здобутки робітників у освоєнні і розвитку досягнень науки й техніки на виробництві, а саме у поліпшенні використання виробничих фондів, скороченні термінів освоєння нових потужностей і швидкого досягнення проєктних техніко-економічних показників, впровадженні нової техніки та технології, раціоналізації виробництва, вдосконаленні організації праці тощо. Мали, безперечно, рацію автори монографії, що відзначали відсутність у СРСР відпрацьованого механізму взаємодії науки і виробництва, недооцінку інших супутніх факторів, які суттєво впливали на темпи і тип впровадження наукових розробок, визначення їх ефективності. Були варті уваги й їхні пропозиції про необхідність розробки системи організаційних, соціально-економічних та моральних заходів, які б зацікавили в оновленні техніки й технології як господарських керівників й інженерно-технічних працівників, так і робітників. Водночас детальний аналіз глибинних негативних явищ та суперечливих тенденцій значною мірою залишився поза увагою дослідників, змушених дотримуватися у своїх наукових пошуках чітко визначених ідеологічних орієнтирів.

За єдиним ідеологічним каноном була підготовлена й інша колективна монографія «Социалистическое соревнование и развитие технического творчества в условиях зрелого социализма» (Київ, 1983), авторський колектив якої зробив першу в українській радянській історичній науці спробу дослідити вузлові аспекти окресленої у назві проблеми. Книжка, яку готували з залученням позаінститутських дослідників, зокрема й із Москви, і яка, незважаючи на певну структурну стрункість, радше схожа на збірник статей (причому нерівноцінних). Книжка певною мірою підсумовувала досвід вивчення спеціальних форм організації трудового суперництва у галузі технічної творчості у СРСР. У ній інститутські автори прагнули не обмежитися банальним, описовим висвітленням важливих аспектів явища, а на основі аналізу різноманітних джерел, включно з матеріалами власноруч проведених соціологічних опитувань, намагалися у контексті загальносоюзних процесів глибше дослідити різноманітні соціально-економічні параметри розвитку руху раціоналізаторів та винахідників в Україні для вироблення конкретних науково обґрунтованих рекомендацій для його подальшого вдосконалення, що надавало праці також і певну практичну цінність. Читач книжки мав змогу ознайомитися не тільки з окремими вдалим прикладами вирішення вказаної проблеми, але й скласти уяву про загальну картину явища і основні тенденції його розвитку, що формувались з аналізу практичної діяльності громадських творчих об'єднань раціоналізаторів: громадських конструкторських бригад, громадських патентних бюро, творчих комплексних бригад, дійових первинних організацій Всесоюзного товариства винахідників і раціоналізаторів, науково-технічних товариств, поодиноких новаторів тощо. Проте, загалом, як і вищезгадана робота, нова колективна монографія практично не мала цікавих теоретичних нововведень; вона за традицією акцентувала увагу на синтезі «передового досвіду» і одночасно пояснювала недоліки у розвитку технічної творчості головно слабкістю організаційної та ідеологічної роботи на підприємствах через невміння заводських «трикутників» (дирекції, парторганізації, профорганізації) поставити справу соцзмагання на належний рівень тощо.

Не вдалось уникнути традиційно-стандартного спрощеного підходу радянського історикописання, якому властивий опис у хронологічній послідовності перемог і позитивних результатів на тлі відповідних партійно-урядових рішень та заходів, й авторам колективної монографії «За щастя оновленої землі. Нариси історії колгоспного

селянства західних областей УРСР. 1939–1979» (1979), присвяченої соціальним перетворенням у західноукраїнському селі у роки радянської влади. На час її написання в Україні вже з'явилося чимало наукових розвідок із різних вузькоспеціальних питань проблеми, достатніх для підготовки узагальнюючої роботи. Це дало змогу авторам (В. Масловському, А. Мартинюку, В. Нечитайлу на чолі з професором М. Івасютою), ґрунтуючись на творчому спадку попередників і залучаючи нові різнотипні джерельні матеріали, висловити своє бачення основних аспектів історії колгоспного селянства західноукраїнського регіону, з'ясувати вирішальні чинники його соціально-економічної та духовної трансформації в умовах радянської дійсності від часу приєднання до СРСР до сучасності. Проте автори, які хоч і щиро намагалися шукати нові факти й аргументи та модифікувати висновки, щоб уникнути надмірних спрощень, характерних для праць попередників, загалом залишилися на позиціях дослідження проблеми часів кінця 50-х – початку 60-х років ХХ ст., а щодо критичного аналізу в низці аспектів навіть поступалися. Вони переважно використовували дослідницькі схеми й інструментарій, вже апробовані М. Івасютою, продовжуючи відстоювати тезу про об'єктивну закономірність колективізації та добровільне волевиявлення селян під час її проведення, і стверджували, що саме колгоспний лад забезпечив подальший соціально-економічний та духовний прогрес села. Відтак багато аспектів проблеми, які не вкладалися в таке концептуальне бачення подій (серед них – неефективність і диспропорції колгоспно-радгоспної економіки, морально-психологічний тиск і фізичні репресії проти одноосібників під час колективізації, майнова і світоглядна диференціація сільського населення в перші повоєнні роки, період «десталінізації» і доба «розвинутого соціалізму», складності і суперечності тогочасного повсякденного життя селян, їхній етнопонаціональний склад, зміни сільської поселенської структури, міграційні процеси тощо), фактично залишилися поза увагою авторів або ж їх розглянуто у занадто загальних рисах. Із іншого боку, монографія все ж істотно доповнила знання сучасників про аграрну історію регіону відповідної епохи, створила кращу основу для глибших наукових досліджень із окремих аспектів проблеми, стимулювала появу нових дисертаційних робіт, присвячених колгоспному селянству. Не оминули своєю увагою книжку і діаспорні вчені. Оцінюючи її, відомий бібліограф Михайло Кравчук серед іншого зауважував: «... можна у ній між рядками прочитати про страшний опір, яке ставило українське селянство колективізації після другого наїзду большевиків. У 1945 р. в Галичині й Волині був лише 161 колгосп» (Кравчук, 1982, с. 52). Загалом, це був не поодинокий випадок, коли інститутські дослідники новітньої історії намагалися писати так, щоб розумний читач міг прочитати правду між рядками на основі фактів, наведених у тексті.

Попри виразне ідеологічне забарвлення, зберігає певний пізнавальний інтерес монографія О. Кірсанової як одна з перших спроб цілісного вивчення різних аспектів громадсько-політичної діяльності партійно-державних органів і підконтрольних їм громадських організацій західних областей УРСР у перші післявоєнні роки щодо «виховання» та «перевиховання» різних верств західноукраїнського населення на основі марксистсько-ленінської ідеологічної доктрини та показу її тогочасної специфіки, обумовленої відмітною особливістю регіону (Кірсанова, 1981). Проблема досліджена авторкою на основі значного архівного матеріалу і головну у контексті викриття «реакційної суті» «українського буржуазного націоналізму», що виразно позначилося на змісті книжки. У ній проаналізовано заходи усієї регіональної вертикалі

партійно-радянської системи (партійних радянських громадських організацій) щодо утвердження радянської влади у західних областях України, ліквідації націоналістичного підпілля, в апологетичній манері показано форми і методи їхньої діяльності, спрямовані на забезпечення ефективності ідеологічної роботи, однак не визначено міру її реальної дієвості. Факти і події, пов'язані з національно-визвольним рухом, суспільно-політичним життям, загалом подавали тенденційно. Негативні аспекти діяльності управлінських структур із забезпечення дієвості ідеологічного впливу на західноукраїнський соціум не розкрито або показано як окремі недоліки, що не дозволило автору реально відобразити контрверсійну картину ідеологічної роботи. Ці питання й донині залишаються слабо розробленими у вітчизняній історіографії. Варто зазначити, що на етапі підготовки монографії до друку у видавництві «Наукова думка» її текст кілька разів ретельно обговорювали на засіданні відділу історії України. Дослідниця, відповідно до зауважень внутрішніх і зовнішніх рецензентів (серед них – кафедра історії СРСР Луцького університету), істотно доопрацювала первісний текст книжки, зокрема, як свідчить протокол засідання відділу від 28 січня 1974 р., усунула «матеріал, де досить широко висвітлювалися недоліки у роботі партійних і радянських та ін. організацій», а також скоротила параграф про антирадянську діяльність Організації українських націоналістів (ОУН) (АІУ НАНУ-2, арк. 15–16).

Ідеологічно запрограмованими на возвеличення досягнень політики радянської тоталітарної системи на західноукраїнських землях є й роботи В. Масловського. Вони торкалися питань історії колективізації сільського господарства регіону в контексті боротьби радянської влади з національно-визвольним рухом у повоєнний період і поєднували елементи науково-дослідного аналізу подій із пропагандистським типом викладу. Вже самі назви та підзаголовки його праць часто не залишали жодних сумнівів щодо їх спрямування (Масловський, 1984; Масловський, 1978; Масловський, 1975). Вони містили основну ідеологічну тезу, якій підпорядковувався як відбір матеріалу, так і його оцінки та висновки. Автор твердо і послідовно відстоював давно усталену в СРСР інтерпретацію соціалістичних перетворень у селі і збройного протистояння на західноукраїнських землях із відповідним використанням дефініційного апарату радянських дослідників теми. Він слідом за ними стверджував тезу про неминучість і прогресивність суцільної колективізації у Західному регіоні як загальної закономірності соціалістичного будівництва, а опір населення насильницькому утвердженню колгоспного ладу пояснював виступами ворожих сил, куркульства, вважаючи, що націоналістичне підпілля, Українська повстанська армія (УПА) займалися бандитизмом. Таке пропагандистське потрактування УПА продовжувало залишатися неунікненим для радянських дослідників, які торкалися цієї проблеми ще з післявоєнних років, коли сформувалася ціла агітпропівська індустрія «критики українського буржуазного націоналізму».

Підтримавши зі світоглядно-засадничих принципів нав'язану владою політичну версію про вояків УПА, що нібито «зрадили» український народ і знущалися над ним, дослідник не тільки не помітив жодного позитивного моменту в повстанському русі й діяльності націоналістичного підпілля, але й повністю переклав на них усю відповідальність за людські жертви і страждання³.

³ Важливо зрозуміти, що подібна інтерпретація національно-визвольного руху, негативні оцінки його учасників були частиною особистого досвіду В. Масловського на досить підставовому рівні. У перші повоєнні роки він, тоді ще підліток, втратив руку. Причиною важкого фізичного

Поза увагою автора фактично залишилася репресивна політика більшовицького режиму на західноукраїнських землях, який у протистоянні з національно-визвольним рухом часто застосовував принципи колективної відповідальності, засадничо не брав до уваги цінність людського життя, розглядав практично усіх місцевих мешканців, незалежно від їх етнічної чи конфесійної приналежності, як політично неблагонадійних, що й стало основною причиною ескалації насильства. Поставлений у такі рамки своєї роботи, що по-іншому він писати не міг, В. Масловський повністю проігнорував масові злочини співробітників Народного комісаріату внутрішніх справ (Міністерства внутрішніх справ) (НКВС (МВС)) – Народного комісаріату державної безпеки (Міністерства державної безпеки) (НКДБ (МДБ)), військовослужбовців внутрішніх військ, представників державної влади, які неодноразово були причетні до невмотивованих убивств, гвалтувань, грабунків, інших правопорушень і взагалі не відрізнялися елементарною толерантністю до цивільного населення краю, що власне й провокувало відплатні акції повстанців, діяльність яких практично ніколи не виходила поза межі етнічних українських земель. У такий спосіб В. Масловський, у якому часто публіцист явно перемагав науковця, в оцінках учасників збройного протистояння на західноукраїнських землях застосовував подвійні стандарти, оцінював їхні дії за різними критеріями. У полемічному запалі він ненависно створював примітивну картину національно-визвольного руху, послідовно формував викривлено-карикатурний образ

каліцтва, як свідчила офіційна довідка, з якою автора наприкінці 80-х років ХХ ст. ознайомив В. Масловський, був терористичний акт проти учасників сільських (комсомольських?) зборів. У службових автобіографіях В. Масловський незмінно констатував: «В 1946 г. во время бандитской акции я был тяжело ранен» (АІУ НАНУ-7, арк. 6). Очевидно, звідси майже патологічна ненависть до учасників повстанського руху, неприкрите презирство до них, їх свідомо дегуманізація через мову, дефініції, радянські пропагандистсько-публіцистичні штампи, які до них застосовував дослідник. Навіть тогочасні внутрішньоредакційні рецензенти публіцистичних робіт В. Масловського, відомі на той час спеціалісти з проблеми, розвінчувачі «українського буржуазного націоналізму» визнавали, що часом їхній колега у своїх текстах явно відходив від загальноприйнятих літературних норм, дорікали йому в емоційних надмірностях і рекомендували відмовитися від лайливих висловлювань. Зокрема, Юрій Римаренко в позитивній рецензії на рукопис книжки «Дорога в безодню» (1978) серед іншого зазначав: «Автор в цілому намагається побудувати роботу в науковому плані. Проте подекуди переходить на суто публіцистичну манеру. ... По всьому рукопису рясно розкидані надто лайливі слова, “сильні” вирази щодо українських буржуазних націоналістів типу “гадючі кубла”, “вони сичать”, “гадюче шипіння” та ін. Треба говорити спокійніше. Тим більше, що фактичний матеріал сам говорить за себе». Проте установчі засади Віталія Масловського, публіцистична манера викладу матеріалу, потворно-войовнича словесна риторика у його публікаціях залишались незмінними. На таку особливість авторського стилю звернув увагу і старший науковий співробітник Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР Євген Камінський, який вважав, що лайливі висловлювання В. Масловського «не відповідають загальноприйнятому фактологічному, доказовому тонові книги [йдеться про рукопис книги “Зброя Ярослава Галана”, яка була опублікована у 1982 р. – *О. Л.*] і навіть порушують її структуру» (Див.: ДАЛО, арк. 69). Однак для людини, яка вбачала свою місію у «викритті і розвінчуванні українських буржуазних націоналістів», такі настанови рецензентів, здається, видавалися несуттєвими. Варто наголосити, що В. Масловський, який відзначався особливою ревністю у боротьбі з «українським буржуазним націоналізмом», категоричністю і різкістю в оцінках, у неофіційних ситуаціях, у стосунках із багатьма колегами по відділу залишався доброзичливою і товариською людиною, готовою (попри власні клопоти) за потреби кожному з них допомогти у вирішенні життєвих і професійних проблем, що вказувало на його делікатну і чуйну натуру. Для нього потреба залишатись самим собою за будь-яких обставин була, здається, цілком органічною.

його учасників, яких тлумачили винятково як зрадників свого народу, посібників німців, злочинців тощо.

Якщо розглядати праці В. Масловського формально, то практично всі вони, претендуючи на науковість, виконані на досить потужній джерельній базі (як правило, малодоступній для тогочасних академічних дослідників історії радянського періоду) і характеризуються докладним викладом подій. Однак подана в них достовірна інформація про окремі епізоди і деталі, яка посилено експлуатовувалась, про негативні факти та явища в історії українського визвольного руху, часто переплітається з явною неправдою і перекрученнями, поєднана зі свідомим згущенням фарб, заради посилення контрастів. Зокрема, коли йдеться про УПА, то В. Масловський намагався переконати читача, що повстанське військо було інспіроване, організоване та озброєне німцями, вперто трактуючи його винятково як «бандформування», приписуючи його учасникам «буржуазне», куркульське походження. Також без жодних документальних доказів, ігноруючи першоджерела і ґрунтуючись на припущеннях, Віталій Масловський поширював старі і фактично співтворив нові пропагандистські міфи та стереотипи про лідерів визвольного руху, беззастережно оголошуючи їх колаборантами, запродавцями Адольфа Гітлера (Adolf Hitler), кидаючи тінь на все повстанське середовище. Причому, він стверджував (без посилань на джерела), що за особистим наказом Генріха Гімmlера (Heinrich Himmler) «головнокомандувачем» УПА було призначено колишнього командира батальйону «Нахтігаль», гаупштурмфюрера (капітана) військ СС Романа Шухевича (Чупринку) (Масловський, 1975, с. 59; Масловский, 1984, с. 82). Це твердження не мало найменшого серйозного обґрунтування і документального підтвердження і з боку історичної правди не витримує жодної наукової критики. Загалом, В. Масловський підходив до українського націоналізму не як до історичного соціально-політичного явища, що зародилося на основі уярмлення українського народу і на змаганні до його суверенного самовияву, а накидав, відповідно до існуючої у СРСР системи ідеологічних координат, ярлик шовінізму і фашизму, розглядав як інспірацію ворожих антинародних сил, що виглядало як виконання політичного замовлення.

Загалом, праці В. Масловського, що побудовані на вибірковому використанні джерел, які самі по собі ще вимагають ретельної верифікації, та односторонньої інтерпретації історичних фактів, містять поважний елемент фальсифікацій і замовчування об'єктивної дійсності. Водночас не можна сказати, що книжки у цього автора не мають жодної науково-пізнавальної цінності. Очевидно, мав рацію Юрій Киричук, який, аналізуючи радянську історіографію із згаданої проблеми (чільним представником якої був і Віталій Масловський), стверджував, що вона «містить багато корисного фактичного матеріалу. Саме із праць радянських науковців молодше покоління дізнавалося про український національно-визвольний рух 40–50-х років ХХ століття» (Киричук, 2003, с. 41). І якщо під цим кутом зору подивитися на публікації В. Масловського з його різкими оцінками і присудами, то, мабуть, слід визнати, що знайомство з ними для проникливого читача, як правило, позбавленого в часи їх виходу в світ інших, альтернативних джерел відомостей про ОУН і УПА, не було даремно витраченим часом, оскільки він за бажання, вчитуючись у його тексти, міг скласти власний образ національно-визвольного руху (об'єктивної дійсності) з окремих деталей, свідомо чи мимохіть використаних із пропагандистською метою. З огляду на вміщений обширний фактичний матеріал, який виразно захоплював кожную думуючу людину до прочитання текстів В. Масловського «навпаки»,

до еретичних здогадок або хоча б до самостійних роздумів, глибшого зацікавлення явищем, можна стверджувати, що роботи В. Масловського, попри їх очевидну ідеологічну заангажованість, публіцистично-пропагандистську методику дослідження, використану «викривальну» термінологію з лексики документів, створених у надрах НКВС–НКДБ МВБ–КДБ, все ж об'єктивно заклали основи для майбутнього переосмислення радянського бачення проблеми українського національно-визвольного руху. Очевидно, навіть за умов упередженості і тенденційності, неправильним є прагнення повністю ігнорувати праці В. Масловського, які не втратили своєї певної інформативної цінності. Під час реконструкції історичних явищ ці роботи, за умов об'єктивного і критичного використання, дають змогу виявити певні суперечності, дискусійні питання, які постають в іншому світлі, допомагаючи відновлювати цілісну картину реалій тогочасного суспільного життя.

На обов'язкових ідеологічних штампах радянської історіографії про Другу світову війну базувалася інститутська колективна монографія про участь населення західних областей Української РСР у радянсько-німецькій війні 1941–1945 рр., яка підводила певні підсумки у вивченні проблеми в Українській РСР (Брик, 1984). І хоча робота дозволила на основі використання даних різноманітних джерел, частину з яких було вперше введено у науковий обіг, деталізувати тогочасні уявлення про перебіг військово-політичних і соціально-економічних процесів у регіоні, однак годі в ній знайти наукових новацій, будь-яких коректив концептуального осмислення подій (про тип та особливості війни, її основні етапи, участь у ній різних соціальних верств тощо), здійсненого у низці попередніх загальносоюзних і українських видань на матеріалах Української РСР у 60–70-х роках ХХ ст., що фактично відтворювали дещо оновлену сталінську концепцію Великої Вітчизняної війни. У книжці, над якою працював великий колектив авторів (зважаючи на складність завдання), не важко помітити замовчування багатьох широковідомих сьогодні «більових» тем і сюжетів війни (радянсько-німецьких домовленостей літа–осені 1939 р. та доданих до них секретних протоколів, масштабів політичних репресій, депортацій, структури безповоротних втрат військовослужбовців і цивільного населення), наявність стандартизованих, надмірно політизованих оцінок окремих подій і фактів, узятих із доступної офіційної історичної літератури, використання ненаукової лексики в означенні учасників націоналістичного підпілля, зараховуючи їх до «бандитів» і «німецьких прислужників» тощо, тобто апіорі заперечуючи їх роль у русі Опору, суцільну апологетику дій Комуністичної партії. У виданні приховувався міжнародно-правовий статус СРСР як одного з головних зачинателів Другої світової війни, а причини тимчасових невдач Червоної армії автори вбачали у раптовості нападу гітлерівської Німеччини на СРСР, певних прорахунках вищого радянського керівництва, багатократній перевазі збройних сил III Райху в особовому складі, озброєнні, а також застарілій техніці і озброєнні Червоної армії. Вони стверджували, що населення України фактично одностайно піднялося на боротьбу з окупантами, що лише невелика частина пішла на співпрацю з ними. Подібне трактування подій Великої Вітчизняної війни обумовлено насамперед ідеолого-політичною заданістю авторів, що змушувало більшість із них свідомо уникати вивчення «незручних», але дуже важливих для розуміння проблеми тем. Тим більше, що такі теми аж до кінця 80-х років ХХ ст. були під суворою політичною забороною. Слід також враховувати недоступність для дослідників багатьох архівних джерел.

За значного обсягу фактичного матеріалу переважно описовою, безкритичною є монографія С. Качура «Радянська преса як засіб інтернаціонального виховання трудящих (Пропаганда дружби народів в СРСР і соціалістичного інтернаціоналізму на сторінках газет Української РСР у 60–70-х роках)» (1978), яка сьогодні може бути цікавою хіба тільки як ілюстрація тогочасного погляду на проблему формування відповідного тематичного наповнення періодичних видань та з'ясування методів комунікативного впливу ЗМІ на читацьку аудиторію з метою нав'язування населенню ціннісних орієнтирів, мислення та норм поведінки, потрібних радянському режимові (Качур, 1978). У книжці, головним об'єктом дослідження якої є друковані органи Волинської, Закарпатської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської і Чернівецької областей – газети «Радянська Волинь», «Закарпатська правда», «Прикарпатська правда», «Вільна Україна», «Львовская правда», «Червоний прапор», «Вільне життя», «Радянська Буковина», обласні комсомольські, а також окремі районні і міські газети цих областей за 1962–1972 рр., впадає у вічі неповнота і поверховість інтерпретацій та оцінок, видима їх ідеологізація, яка засвідчувала очевидну підпорядкованість автора існуючим політичним кліше. Робота, підготовлена на пограниччі журналістики й історії, явно перенасичена (навіть для часу її появи) розлогими однотипними шаблонними прикладами різножанрових матеріалів регіональної преси про успішний виробничий досвід трудових колективів промисловості, колгоспів та радгоспів західних областей УРСР, їх участь у виконанні завдань господарського і соціально-культурного розвитку, про форми і методи економічного та культурного співробітництва з представниками інших республік СРСР і країн соціалістичного табору, що були покликані показати радянську пресу як засіб інтернаціонального виховання населення, а також окремо засвідчити її дієвість у викритті ідеології і практики різних напрямків антикомунізму. Замість зваженого, критичного підходу (бодай спроби) до проблеми рівня повноти й об'єктивності інформації, вміщеної у матеріалах преси, з'ясування ступеня достовірності цього комплексного джерела знаходимо у книжці безапеляційну довіру до нього і відповідне одностороннє трактування за відвертого замовчування тих подій і явищ, які не вписуються у наперед вибрану схему. Помітно, що автор дивився на зміст газетних публікацій, так би мовити, тільки «з середини», практично жодним чином не порівнюючи його з іншими джерелами, щоб у такий спосіб виявити достовірність і повноту інформації. Загалом, монографії С. Качура, базованій на вибірковому ставленні до джерел і апіорних тезах, на відсіканні всього, що не вкладається у його концепцію, на очевидних натяжках, явно бракувало оригінальних оціночних суджень та самостійних узагальнень і висновків. Ті, що запропонував автор, цілком очікувані тодішнім читачем його рівня та виглядають політично заангажованими.

Відносно недовго Інститут утримував реноме одного з небагатьох в Україні центрів дослідження новітньої історії Польщі (Зашкільняк, 2000, С. 561). За неписаними правилами, яким підкорялася радянська історична наука, дослідження світової історії зосереджувалося головню у Москві і Ленінграді, провінція могла вправлятися лише у краєзнавстві. В українському випадку виняток робився передусім для славістичних студій (Чорновол, 2006, с. 13). У полі зору співробітників відділу історії країн соціалізму (назва відділу неодноразово змінювалася), створеного в Інституті у 1974 р., перебували переважно окремі питання новітньої історії Польщі, причому головний акцент робився на вивченні періоду після Другої світової війни. Офіційна ідеологія диктувала науковцям першочергову важливість вивчення і пропаганди бойового радянсько-польського

соротництва в роки Другої світової війни, політичного, економічного і культурного співробітництва з СРСР у повоєнний період. Стояло першочергове завдання – знайти аргументи і показати правильність та прогресивність історичного шляху, пройденого Польською Народною Республікою (ПНР), виділивши обов’язково керівну й спрямовуючу роль Польської об’єднаної робітничої партії у соціалістичному будівництві, і наголосити на заслугах СРСР у становленні та зміцненні Польської держави, її економіки і культури. Водночас складні дражливі проблеми радянсько-польських та українсько-польських взаємин, зокрема питання радянської зовнішньої політики щодо Польської держави у 1939 р., участі СРСР у її розчленуванні і винищенні населення, польсько-українське протистояння 1938–1947 рр. на теренах Галичини, Волині, Холмщини, депортації українців і поляків у 1939–1951 рр., передумови, хід проведення та наслідки цих репресивних акцій, становище польської національної меншини в СРСР і української в ПНР тощо, зовсім не досліджували.

Відділ, маючи у своєму штаті переважно молодих наукових співробітників-початківців різного рівня підготовки, змушений був будувати свою роботу найперше на основі індивідуальних тем із певним урахуванням особистих інтересів дослідників. На основі вивчення документів і матеріалів, виявлених в архівах СРСР і ПНР, спогадів, преси, а також спеціальної літератури Сергій Іващук досліджував участь і роль радянських громадян у польському антинацистському русі Опору (червень 1941 – березень 1945 рр.), Лариса Ярош – фронтову пресу Війська Польського 1943–1945 рр., радянсько-польську співпрацю у сфері культури наприкінці 40-х – у першій половині 50-х років ХХ ст. У центрі уваги Володимира Парубія були питання соціального розвитку робітництва Польської Народної Республіки у 70-ті роки ХХ ст., Михайла Сеньківа (до вступу в аспірантуру) – аграрні відносини, соціалістичні перетворення в сільському господарстві ПНР, Г. Ковальчака – економічний розвиток ПНР, її співпраця з країнами Ради економічної взаємодопомоги, Василя Мороза – двостороннє співробітництво СРСР і ПНР. Оскільки концепції їхніх робіт, які, як правило, містили значний фактичний матеріал, були націлені на те, щоб насамперед виявити і узагальнити все позитивне у суспільно-політичному і соціально-економічному житті сусідньої держави – сателіта СРСР, акцентувати на позитивних результатах у їхньому багатоаспектному співробітництві та обійти труднощі і проблеми, то з боку історичної дистанції можна, очевидно, визнати, що авторам загалом не вдалося істотно наблизитися до висвітлення обраних тем відповідно до грані неупередженості й об’єктивізму. Цьому завадили ідеологічний диктат, цензурні заборони, інерція мислення, самоцензура, озирання на «інстанції», недоступність багатьох архівних документів, інших першоджерел, що у підсумку робило неможливим будь-які серйозні наукові дослідження.

Ці ж фактори позначилися на змісті монографії Володимира Чугайова «В боротьбі проти фашизму та угрози війни. Из истории интернациональной солидарности трудящихся Польши и Западной Украины в борьбе против наступления фашизма и роста военной опасности 1933–1939» (1980), яка присвячена вивченню антифашистського й антивоєнного руху польського і українського народів у міжвоєнній Польщі. У рамках відносно широкої постановки проблеми автор, ґрунтуючись переважно на різноманітному джерельному матеріалі, зокрема з польських архівів, і численних публікаціях документів з’їздів, конференцій та пленумів політбюро і секретаріату центральних комітетів Комуністичної партії Польщі (КПП) та Комуністичної партії

Західної України (КПЗУ), монографіях та наукових статтях, опублікованих у СРСР і ПНР, намагався системно викласти всі відомі йому факти про головні напрями політичної боротьби поляків та українців проти фашизму, підготовки нової війни, на підтримку СРСР, за створення єдиного антифашистського фронту, співробітництво КПЗУ і польської компартії, розглядаючи їх у тісному зв'язку з міжнародними подіями і внутрішнім становищем Польської держави у 30-ті роки ХХ ст. (Чугаєв, 1980). Дослідження Володимира Чугайова хоча й характеризується насиченістю фактичного матеріалу, однак принципових концептуально-теоретичних інновацій у розробку проблеми порівняно з попередніми роботами Олега Швидака чи Петра Сардачука воно не вносило (Швидак, 1972; Сардачук, 1970). Хіба що за дуже незначними винятками. Структура, зміст і висновки дослідження, яке хибує на описовість, були підігнані під загальноприйняті марксистсько-ленінські історичні схеми і канони.

Актуальні питання економічної історії ПНР відображені у монографії Г. Ковальчака «Польская Народная Республика в содружестве стран-членов СЭВ. Экономический очерк» (1980). У роботі визначено основні етапи становлення та розвитку соціалістичної економіки Польщі та її роль у системі Ради економічної взаємодопомоги, а також окреслено вплив і значення допомоги СРСР у розвитку господарства сусідньої держави.

Однак спроби вийти за межі існуючих у радянській історіографії догматичних схем і кон'юнктурних оцінок все ж серед полоністів були. З огляду на те, що виступити у відкритих публікаціях із об'єктивними оцінками про реальні труднощі соціально-економічних процесів у ПНР було практично неможливо, то вчені відділу намагалися це зробити у доповідних записках у різні відомства. У записках вони не оминали гострих питань. Однак коли Г. Ковальчак задовго до розвитку в Польщі кризових подій 1980–1981 рр. вказав на їхню об'єктивну неминучість у близькому майбутньому, то з доповідної записки, підготовленої ним для Міністерства закордонних справ СРСР, було запропоновано усунути всі факти, які не узгоджувалися з офіційною оптимістично-ідилічною оцінкою. Лише нещодавно стало зрозуміло, що така вимога до Г. Ковальчака реально відображала ситуацію, яка склалася у головному радянському зовнішньополітичному відомстві, де серед його чиновників панувало небажання ретельно розбиратися у ситуації, а відтак «драматизувати» її. Так, у посольстві СРСР у Варшаві було прийнято не помічати проблем, створювати видимість благополуччя. Радянські послы (зазвичай – це колишні партійні працівники) прагнули пом'якшити тон рапортів, поставляти у Москву лише таку інформацію, яку очікував центр (Я. І., Б. М., 2001, с. 30) Невтаємничений у такі політичні нюанси, Г. Ковальчак тоді чи не остаточно позбувся ілюзій щодо вартості доповідних записок і надалі, за можливості, уникав участі у їх підготовці або ж обмежувався формальними відписками.

Цензурні обмеження, запроваджені у СРСР на початку 80-х років ХХ ст. в умовах загострення внутрішньополітичної польської кризи і оголошення 13 грудня 1981 р. воєнного стану в Польщі, призвели до швидкого згортання в Україні полоністики, яка перетворилась на «не модну» галузь. Чимало проблем новітньої історії Польщі (після 1945 р.) було практично неможливо ґрунтовно досліджувати, зокрема через відсутність доступу до архівних джерел або в силу нових обмежень на поширення у СРСР польських газет і журналів. Все це призводило до розгубленості в Інституті серед дослідників історії Польщі, які після відходу з установи В. Чугайова (кінець 1981 р.) опинилися без надійної адміністративної підтримки. Новий директор – Михайло

Брик, скориставшись сприятливою для себе політичною кон'юнктурою, фактично ліквідував інститутський осередок історичної полоністики, створивши на його основі новий відділ – соціальних проблем соціалістичного суспільства. Згідно з ним, було прийнято ряд нових науковців, які опрацьовували відповідно вже зовсім іншу тематику, що не мала нічого спільного з попередньою. Після цього частина співробітників, які формувались як полоністи (Сергій Іващук, Лариса Ярош, Сергій Дорошенко), змушені були залишити Інститут і перейти на викладацьку роботу. У 1990 р. відділ соціальних проблем соціалістичного суспільства, де вони певний час продовжували працювати, взагалі ліквідували.

Заідеологізованість, хоча й, порівняно з дослідженнями історії соціалістичного будівництва, значно меншою мірою, була притаманна й працям, присвяченим вивченню дорадянських епох і періодів⁴. У 70-ті – першій половині 80-х років ХХ ст. у цій ділянці історичної науки відбулося тематичне і хронологічне звуження поля досліджень. Із інститутських науково-дослідницьких планів досить швидко практично повністю випали теми, пов'язані з вивченням суспільно-політичної історії Київської Русі, Галицько-Волинської держави, національно-визвольних змагань ХVІІ ст. тощо, які проводилися в Інституті за часів І. Крип'якевича⁵. Натомість на перше місце висунулись дослідження, присвячені історії української культури. У розробці цих проблем особливо вагомий внесок як за обсягом, так і за змістом належав Я. Ісаєвичу, який ще з 60-х років ХХ ст. зосередив головну увагу на вивченні різних аспектів духовного життя України доби середньовіччя і ранньомодерного часу. Про це наочно свідчать назви його основних праць: «Джерела з історії української культури в період феодалізму ХVІ–ХVІІІ ст.» (1972), «Культура Галицько-Волинської Русі» (1973), «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (1975, 1983), «Преємники первопечатника» (1981) та ін. Як співавтор, брав активну участь у підготовці низки колективних монографій, зокрема «Історії Української РСР» (українськомовне і російськомовне видання). Загальний обсяг опублікованих робіт вченого тільки за плановою тематикою за 1975–1980 рр. становив 36,3 друкованого аркуша (АГУНАНУ-6, арк. 19).

Вчений, який яскраво втілював таку дослідницьку рису, як прагнення до оптимального поєднання результатів власних джерелознавчих пошуків і раціонального використання уже опублікованих документів та спеціальної літератури, у 70–80-ті роки

⁴ Я. Ісаєвич визнавав: «Ключові питання давньої історії спотворювалися, і все ж, в цілому, про давнину легше було писати більш об'єктивно, ніж про новітні часи. Звичайно, щоб надрукуватись, доводилось приклеювати на початку і в кінці праці якусь цитату, хоч вона могла і не узгоджуватися з текстом» (І правда, 1990).

⁵ Зрештою, це відображало загальну тенденцію в українській історичній науці до звуження дослідження цієї епохи. Тематика середньовічного і ранньомодерного періодів історії України відверто нехтувалася (особливо з початку 70-х років ХХ ст.), оскільки вважалося, що справжня історія розпочинається від часів більшовицького перевороту 1917 р. у Росії (для західних областей України цей рубіж визначено 1939 р.). Як зазначає Валерій Смолій, фахівців доби українського середньовіччя і нового часу в провідній науковій інституції – академічному інституті історії, тримали лише для того, щоб створити видимість дослідження всіх епох історичного минулого українського народу. Ситуація для дослідників «феодалізму» покращилася лише наприкінці 70-х – на початку 80-х років ХХ ст., коли влада зняла табу на дослідження фактично дискредитованої «дореволюційної» історії України (див.: Смолій, 2005, 28; Яремчук, 2009, с. 468).

XX ст. був націлений на розширення фактичного й аналітичного матеріалу з проблем культури України, завдяки чому його праці вигідно відрізнялися від попередників. У монографії «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» (1975) (перевидана у 1983 р.) автор у контексті суспільного життя кінця XVI ст. детально висвітлив організаційну діяльність Івана Федорова, з'ясував головні її історичні віхи, подаючи детальну інформацію про матеріально-технічний стан його друкарень, кадрове забезпечення, статистику випуску певних видів друкованої продукції, особливості їх літературного та мовного редагування, ідейний зміст, сам візуальний образ її, тематичні пріоритети на різних етапах існування тощо, що давало змогу простежити за посередництвом видавничого руху головні течії соціокультурних процесів у визначених хронологічних і територіальних межах. Загалом, вчений у своєму дослідженні, присвяченому вивченню «українського періоду» творчої спадщини «російського першодрукаря» І. Федорова, залишався активним прихильником тогочасної радянської офіційної концепції виникнення і розвитку українського друкованого слова. Щодо існування на українських землях друкарства до приїзду Івана Федорова (доказом чого стали документальні дані, віднайдені та опубліковані Орестом Мацюком наприкінці 60-х років XX ст., про друкарню львівського міщанина Степана Дропана 1460 р., які дали нові аргументи для відновлення дискусії навколо питання про «дофедорівське книгодрукування»), то Ярослав Ісаєвич у своїй праці заперечував цю версію на тій підставі, що, мовляв, були відсутні на сьогодні будь-які конкретні зразки «дофедоровського книгодрукування» або ж документальні підтвердження їх існування, в той час, як відомо про понад 500 примірників федорівських друків.

У виданій у Москві монографії «Преємники первопечатника», присвяченій діяльності книговидавничих центрів України XVI–XVII ст. у контексті розгляду соціально-економічних та політичних умов розвитку культури, проаналізовано опубліковані в Україні наукові та освітні видання, літературно-художні твори, політичну публіцистику. Важливо, що характеристика літературного життя, стану освіти і науки подається у дослідженні на основі вивчення всього масиву книжкової продукції, а не на підставі окремих прикладів, як це робилося раніше. У книжці чи не вперше так вичерпно, на підставі аналізу архівних документів і усіх збережених примірників стародруків, охарактеризовано грецьке книгодрукування в Україні – проблему, яка й досі не має серйозних наукових студій і надалі потребує ґрунтовного вивчення.

Протягом 70-х – на початку 80-х років XX ст., поетапно розширюючи масштаби об'єкта вивчення і органічно залучаючи набутки інших авторів, Я. Ісаєвич поступово осягнув глибини у дослідженні історії українського книгодрукування, утвердився у власних підходах, зробив низку оригінальних оцінок і висновків, які часом йшли у розріз із, здавалося, усталеними положеннями, за якими стояли імена авторитетних вчених. Наслідком цього стали його численні публікації та виступи на представницьких наукових конференціях. Глибоке знання джерел та історіографії проблеми, широкого історичного тла дало змогу вченому внести низку важливих уточнень та усунути похибки, що стосувалися оцінок передісторії виникнення та перших кроків українського друкарства, роботи книговидавничих центрів, репертуару техніки виготовлення й оформлення книжкової продукції та шляхів її поширення тощо. У вивченні низки важливих аспектів проблематики Я. Ісаєвич виступав як першопроходець, і

чимало із запропонованих ним тоді інтерпретацій стали загальноприйнятими та базовими для дослідників історії українського книгодрукування⁶.

Особливу увагу історик приділив збагаченню та систематизації джерельної бази книгознавчих досліджень. На початку 80-х років XX ст. Ярослав Ісаєвич спільно з мистецтвознавцем, професором Якимом Запаском уклав фундаментальний тритомний каталог усіх доступних для дослідження стародруків, виданих в Україні від XVI до кінця XVIII ст. кириличним і латинським шрифтами (всього 4 195 назв) – «Пам'ятки книжкового мистецтва» (Пам'ятки, 1981; 1984). У результаті копіткого бібліографічного пошуку, прискіпливого аналізу свідчень наукових студій і найрізноманітніших джерел, включаючи документацію друкарень, листування авторів і видавців, а також, за можливості, наочної перевірки друків (більшість книжок описано *de visu*) автори створили своєрідну енциклопедію початків українського книгодрукування. В описах, розміщених у хронологічному порядку, наводяться вихідні дані стародруків, відомості про їх зміст, мову, поліграфічну організацію тексту, художнє оформлення, прикметні особливості окремих примірників, місце їх зберігання. Вона стала найновішим систематизованим джерелом про історію національної книги, справжнім дороговказом для подальших студій. У цій фундаментальній роботі Я. Ісаєвичу належить розкриття змісту більшості видань, опис видань латинського шрифту і добір ілюстрацій із них, тоді як Я. Запаско здійснив бібліографічний опис кириличних видань, охарактеризував їх художнє оформлення і добір репродукцій із кириличних друків (Ісаєвич, 2006–2007, с. 22).

Не випадково каталог стародруків відразу отримав високу оцінку спеціалістів. Так, 25 січня 1982 р., після ознайомлення з першою книжкою видання, один із провідних джерелознавців України – Микола Ковальський – у листі до Ярослава Ісаєвича писав: «Дістав в Запоріжжі Ваш чудовий каталог друкованої продукції по 1700 р. Великий успіх і велика подія в історії слов'янського друкарства. Це унікальна книга». А 2 березня 1985 р. М. Ковальський, відгукуючись на завершення видруку усього каталога, констатував: «Сердечно вітаю Вас і Якіма Прохоровича з завершенням монументальної праці – унікального каталога друкованих видань на Україні! Це титанічна праця, яка не має аналогів у вітчизняній науці. Цим каталогом Ви поставили собі за життя пам'ятник» (АГУНАНУ–9). Галина Ковальчук вважає, що «сьогодні неможливо навіть уявити роботи з українськими стародруками без перевірки їх з названим каталогом. Без покликів на нього не обходиться жодна наукова студія про

⁶ Пізніше окремі наукові напрацювання Я. Ісаєвича, очевидно, несподівано для нього одержали безжально-нищівні коментарі з боку його постійного інтелектуального візаві – Я. Дашкевича, який часом дозволяв собі бути публічно дуже критичним в оцінках щодо «радянського» наукового доробку і науково-організаційної діяльності академіка. Зокрема, Я. Дашкевич писав, що у книжці «Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні» «фактографічно ретельний виклад ... різко контрастує з концептуальною вбогістю» (Портнов, 2011, 221). У цьому твердженні Я. Дашкевича, що, на жаль, не стало результатом розгорнутого аналізу вказаної роботи академіка і яке, очевидно, знайде як своїх послідовників, так і опонентів, попри його надмірну категоричність, гадаю, є певний сенс. За заглибленістю в історичній конкретиці, ретельною докладністю в окремих наукових текстах Я. Ісаєвича дійсно часом губився аналіз загальних тенденцій, затирались сутнісні характеристики досліджуваного предмета, а тому реально втрачалося уявлення концептуальної цілості, бракувало їм справді глибокої синтези, через що вони не завжди досягали високої теоретичної планки. І у цьому відношенні Я. Дашкевич, можливо, мав певну рацію. Звичайно, фахівці можуть мати іншу думку.

українську книжку та книжкову культуру XVI–XVIII ст. Каталог становить, по суті, репертуар стародруків, омріяний попередниками» (Ковальчук, 2006–2007, с. 205).

Пізніше окремі дослідники критичніше підійшли до оцінки плідної праці Я. Запаса і Я. Ісаєвича. Італійський медієвіст та славіст Джованна Броджі-Беркофф (Giovanna Brogi Bercoff), оглядаючи каталог, зауважувала у ньому типове для радянських часів непрозоре представлення релігійної літератури, а також вона вважала, що великій кількості панегіриків автори надали сумнівний, на її думку, статус «українських». Вона вважала, що їх не тільки було написано польською мовою, але й замовлено, присвячено та призначено для поширення серед польських реципієнтів. Відповідно «Україна, як місце друку тут, – вважала Джованна Броджі-Беркофф, – імовірно, є слабким маркером “національного канону”, навіть за “домодерними стандартами”» (Броджі-Беркофф, 2012, с. 21). Без сумніву, таке твердження знайде як своїх послідовників, так і опонентів.

Цінним науковим надбанням стали й інші праці Я. Ісаєвича, зокрема монографія «Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.», присвячена джерелознавчому аналізу документів і пам'яток давньої історіографії, що відображають історію української культури часів феодалізму (Ісаєвич, 1972). У ній розглянуто методика аналізу джерел з історії національної культури і детально охарактеризовано найважливіші категорії джерел про культурно-освітню діяльність братств, розвиток освіти та педагогічної думки, видання і розповсюдження книжок, міжнародні культурні взаємини. І хоча у праці не використано для аналізу всього можливого обсягу джерел, що зумовлено розмірами праці, вона отримала високу оцінку не лише в Україні, але й у наукових часописах Польщі, США тощо (Kasinec, 1974). Оцінюючи вищезгадану монографію, М. Ковальський зауважив, що її автор «сформулював і визначив деякі важливі спостереження і пропозиції, що стосуються не лише джерелознавства історії української культури, а ширших джерелознавчих питань тієї й попередньої епох» (Ковальський, 1998, с. 315). Йдеться, зокрема, про важливі положення про тип джерельної бази, її класифікацію, ступінь і нерівномірність збереження та комплексний підхід у використанні (Ковальський, 1998, с. 315).

Ці підходи Я. Ісаєвич сам активно застосовував у пошуковій діяльності. У 1980 р. у журналі «Жовтень» він опублікував вперше ним виявлений у Гданській бібліотеці Польської академії наук німецькомовний найдавніший історичний опис Львова німецького купця Мартіна Груневега (Martin Gruneweg), який суттєво розширив інформацію про історію міста, долучивши до нього свій науковий коментар. Грунтуючись на цьому унікальному джерелі, яке пройшло повз увагу істориків XIX–XX ст., дослідник спробував примирити й об'єднати 2 основні наукові думки щодо засновника Львова. Відомо, що в історіографії існують 2 наукові версії про те, хто заснував Львів: одні дослідники вважають, що засновником міста є князь Лев Данилович, інші – Данило Галицький. У своєму коментарі і наступних дослідженнях із історії Львова Я. Ісаєвич доводив, що до заснування міста під назвою Львів причетні і батько, і син (Паславський, 2010, с. 22–23).

Загалом, тематичний діапазон досліджень Я. Ісаєвича у 70-ті – першій половині 80-х років XX ст. значно розширився. Зростає і творча результативність.

Дослідженнями проблем середньовіччя займався О. Купчинський, який за даними топоніміки простежував розселення ранніх слов'ян на території України, фахово засвідчуючи великі можливості мовних пам'яток для дослідження територіальності

походження українців, реконструкції генези українського етносу, його автохтонності на своїх землях. Вершинним досягненням історико-топонімічних досліджень і одночасно підсумком його багаторічних студій з історії українських власних географічних назв, де синтезовано методи та методики принаймні 3 гуманітарних наук – лінгвістики, географії та історії, стала монографія «Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на “-ичі”», побудована на великому джерельному матеріалі (Купчинський, 1981). Ще 11 березня 1980 р. на засіданні відділу історії України в ході обговорення монографії на предмет її рекомендації до друку у видавництві «Наукова думка» запрошений представник відділу історичних словників Інституту суспільних наук доктор філологічних наук Михайло Худаш наголошував: «В мене немає застережень щодо вірогідності викладеного в ній матеріалу. В цілому робота буде великим внеском в славистику в широкому розумінні слова. ... З виходом у світ роботи, славистика збагатиться фаховим змістовним дослідженням» (АУНАНУ-6).

Пізніше Уляна Єдлінська, оцінюючи цю фундаментальну працю вченого, вважала найвищим її акордом підтвердження однієї з основних у сучасній науці концепцій, що визначає землі прабатьківщини слов'ян на території між середньою течією Дніпра на сході та басейнами рік Вісли і Варти на заході (Єдлінська, 2011; Пілецький, 2019, с. 103). Показово, що висновки Олега Купчинського про племінні межі древніх слов'ян, зроблені на основі лінгвістичного аналізу найдавніших слов'янських топонімів, пізніше підтвердила Лариса Крушельницька, яка зіставила дані, отримані ним, із археологічними та історико-географічними (Пілецький, 2019, с. 103).

За час роботи в Інституті підготував монографію Юрій Свідерський, у якій через призму аналізу східної політики Апостольської столиці, її спрямованості та наслідків у Центрально-Східній Європі у період середньовіччя намагався показати, як формувалася і змінювалася позиція Риму щодо населення і державно-політичних утворень на території Русі-України, а також подати адекватну тогочасній дійсності картину засобів, методів і форм протидії впровадженню католицизму на галицько-волинських землях у X–XIII ст. Його монографія «Боротьба Південно-Західної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст.», що побачила світ у 1983 р. (Свідерський, 1983), є відгуком на вимоги ідеологічної та політичної кон'юнктури і репрезентує тогочасний погляд на проблему, відповідно до офіційного наукового дискурсу. Однак, попри очевидну ідеологічну заданість, підпорядкованість пануючій концепції про реакційність латино-римських політичних і культурних цінностей та про одвічне прагнення папства підкорити Русь у релігійному й політичному відношенні тощо, книжка досі зберігає своє значення як добре систематизований історичний матеріал із теми. Праця, окресливши контури багатьох важливих аспектів проблеми, продовжує перебувати у полі зору сучасних авторитетних дослідників історії Церкви. Вони, ґрунтуючись на раніше опублікованому джерельному матеріалі, оприлюдненому і в дусі свого часу інтерпретованому Ю. Свідерським, а також широко залучаючи новий, раніше недоступний, зовсім по-іншому висвітлили чимало сюжетів теми, зокрема про коронування Данила Галицького, доказово відкинувши заідеологізовані схеми, усталені в радянській історіографії. Згідно з ними, факт коронації Данила Галицького розглядали як реалізацію споконвічного підступного прагнення Риму знищити православ'я, посилити вплив католицизму на Сході Європи. Проте й досі, як визнають Мирослав Волощук і Мар'яна Курін, «визначення всіх параметрів

східної політики папства є важливим, оскільки нині в дослідників ще немає повної ясності з питання про роль і реальні цілі папської політики у цій частині Європи, її взаємозв'язку з діями Риму на південному заході Русі, у Галицькій і Волинській землях. Пряме підтвердження цього – брак фахових спеціальних монографічних видань» (Волощук, Курін, 2010).

Окремі питання української історії другої половини XVI – середини XVII ст. вивчали: Ігор Мицько – 60-річну діяльність Острозького культурно-освітнього центру від його заснування (1576) і до припинення існування (1636) та Ярема Полотнюк – подорожні записи арабського мандрівника, архидиякона Павла Халебського середини XVII ст. як джерело до історії України. Наукову актуальність дослідження І. Мицька визначала насамперед як відсутність у радянській історіографії узагальнюючої комплексної праці про Острозький центр як один із важливих складових суспільно-політичного і культурно-просвітницького руху в Україні останньої чверті XVI – першої третини XVII ст. Автор на конкретних фактах розглянув соціально-економічні і культурні передумови та обставини існування центру, до якого належали одна з перших шкіл вищого типу у східних слов'ян (дослідники часто називають її колегією або академією), літературно-науковий гурток і типографія, охарактеризував основні етапи його діяльності, міжнародні контакти, проаналізував соціальне походження і становище острозьких діячів, визначив їхнє місце у загальноукраїнських політичних та ідеологічних заходах, зокрема окремо розкрив їхню роль у боротьбі проти підготовки і поширення Брестської унії, акцентуючи увагу на антикатолицькій спрямованості роботи гуртка (Мицько, 1983а). Водночас автор, орієнтуючись вже на вкорінені стандарти радянської історіографії, вважав за доцільне акцентувати на особливій культуртрегерській ролі російських діячів у поживленні культурного життя на Східній Волині (йдеться про літературно-перекладацький гурток у м. Міляновичі (кінець 60-х – початок 80-х років XVI ст.) у складі Андрія Курбського, Михайла Оболенського, Марка Сарихозіна і деяких місцевих, волинських знавців грецької і латинської мов), наголошуючи, що їхня діяльність «стала значним внеском в культурне піднесення України», що вони «прямо чи побічно готували ґрунт для виникнення Острозького центру» (Мицько, 1983а). Пізніше на хибність таких апріорних тверджень вказав Петро Кралюк, який, враховуючи джерела, зауважив, що «об'єктивний аналіз автентичних документів не дає підстави говорити про якусь серйозну культурну діяльність А. Курбського на Волині» (Кралюк, 2003, с. 78–81).

Важливо, що І. Мицько у ході великої пошуково-аналітичної роботи під керівництвом Я. Ісаєвича виявив у архівах, рукописних відділах бібліотек і музеїв значну кількість неопублікованих документів (неоднакових за своїм значенням і вірогідністю), що дало йому змогу внести корективи або й переглянути трактування низки аспектів проблеми, спростувати недостатньо обґрунтовані гіпотези попередників і врешті-решт створити власну, досить цілісну картину розвитку Острозького інтелектуального центру в безпосередньому зв'язку з ідеологічною боротьбою того часу. Цим насамперед і відзначається наукова новизна роботи вченого, яка заповнила помітну лакуну в науковій літературі, присвяченій історії культури України пізньосередньовічного та ранньомодерного часу. Студія І. Мицька звісно не закривала тему, а, навпаки, відкривала чимало нових перспектив для дослідницьких пошуків, у цьому і полягає її велике значення для наукового процесу.

Предметом дисертаційної роботи відомого українського сходознавця Я. Полотнюка⁷ був оригінальний текст унікального літературного джерела – мандрівних записів «Подорож патріарха Макарія» відомого сирійського мандрівника та церковного діяча XVII ст. архидиякона Булісаїбназ-Зеїмааль Халебі (відомого в українській історичній літературі як Павло Халебський або Алепський), сина і секретаря православного антиохійського патріарха Макарія III, який влітку 1654 р., їдучи з Аллепо в Москву, і ще раз, 1656 р., повертаючись із Москви, відвідав Україну⁸. У своїй дисертації Ярема Полотнюк на основі глибокого вивчення щоденника Павла Халебського за лондонськими та ленінградськими рукописами зробив спробу дати всебічний аналіз цього твору, розглядаючи його як джерело до історії України в часи її приєднання до Росії. Дослідник дуже уважно, крок за кроком намагався проникнути в усі щілини тексту різних редакцій «Подорожі», шукаючи мовні і стилістичні засоби для адекватного відтворення щоденника, постійно вносячи правки до свого перекладу, з метою добитися концентрованої ємкості кожного слова, вибираючи оптимальний метод його тлумачення. Він ретельно з'ясовував обставини та історію створення щоденника, жанрові особливості тексту, співвідношення наведених фактів із історичною реальністю тощо. Аналізуючи відомості автора, Я. Полотнюк вдавався до порівняння його фактажу із свідченнями інших літературно-історичних джерел часів Б. Хмельницького і пізніших років, а також із даними сучасної науки (АІУНАУ-5, арк. 63–64), органічно вбудовуючи їх у свій виклад.

У 1976 р. Я. Полотнюк у журналі «Жовтень» (№ 11) опублікував ґрунтовну статтю «Очима арабського мандрівника», у якій подав огляд усього українознавчого матеріалу трактату, зокрема писав про духовну і матеріальну культуру України в епоху визвольної війни, побут і звичаї населення, релігійні вірування, науку й освіту тощо (Полотнюк, 1976, с. 148–152; Рибалкін, Гамада, 2013, с. 8–10). Загалом різні тематичні фрагменти з «Подорожі»: про адміністрацію війська Запорозького, про друкарню Печерського монастиря, про українських живописців, описи міст, фортець, церков, монастирів тощо Я. Полотнюк друкував у широкому колі періодичних і наукових видань (Полотнюк, 1976).

⁷ У 1967 р. Я. Полотнюк закінчив східний факультет Ленінградського державного університету за спеціальністю «Іранська філологія» і 3 роки читав погодинно курс арабської і перської мов на філологічному факультеті Львівського державного університету ім. І. Франка. Від жовтня 1968 р. працював молодшим науковим співробітником у відділі історії України Інституту суспільних наук. Виконував планові теми «Питання історії України в арабських джерелах XVIII ст.» (з цієї теми підготував 3 статті і 2 тези, «Великий Жовтень і таджицько-українські культурні зв'язки», «Східні (арабо- і персомовні) джерела до історії ранньофеодального періоду Давньої Русі як колиски трьох братніх народів – російського, українського, білоруського» та ін.).

⁸ У цьому документі особливо цінні дані про факти і події, у яких автор сам був свідком, очевидцем і часом навіть учасником, зокрема про зустрічі антиохійського патріарха Макарія III з Богданом Хмельницьким, його генеральним писарем Іваном Виговським, київським митрополитом Сільвестром Косовим, представниками генеральної старшини. Загалом, у подорожньому щоденнику сирійського мандрівника містяться чимало цікавих спостережень, оцінок про тогочасне політичне становище України, зовнішню політику Б. Хмельницького, зокрема українсько-молдавські відносини, а також культуру, побут, звичаї українського народу, господарське і церковне життя.

На жаль, рукопис закінченої роботи Яреми Полотнюка, яка відзначалася ґрунтовністю і оригінальністю ракурсу інтерпретації тексту Павла Халєбського, не вдалося автору зреалізувати ні у захищену дисертацію ні в окреме видання.

У липні 1975 р. дисертація Я. Полотнюка була обговорена на засіданні відділу історії України, на якому ухвалили: «1. Вважати, що робота Я. Є. Полотнюка є серйозним дослідженням маловивченої актуальної проблеми і заслуговує представлення на захист як кандидатська дисертація; 2. Проте робота вимагає певної доробки відповідно до зауважень рецензентів і учасників обговорення; 3. Рекомендувати Я. Є. Полотнюку до 1. XI. 1975 р. представити текст роботи на предмет рекомендації її Вченою радою інституту до захисту» (АІУНАНУ-3, арк. 44–47). Лише через 3 роки, у липні 1978 р., обговоривши новий варіант дисертації Я. Полотнюка, який значно відрізнявся від попереднього, відділ рекомендував її до захисту, порадивши автору «перед подачею дисертації на Вчену раду Інституту врахувати зауваження і побажання, висловлені під час обговорення дисертації на засіданні відділу» (АІУНАНУ-4, арк. 29). У 1979 р. автор закінчив її остаточне доопрацювання (АІУНАНУ-8, арк. 39). А 28 червня 1979 р. під час обговорення дисертації на засіданні відділу історії України рецензенти Олег Купчинський та Степан Трусевич констатували, що «дисертація Я. Є. Полотнюка є цінним внеском в радянську науку, виконана на належному науковому рівні. Вона свідчить про наукову зрілість її автора, ґрунтовне знання предмету, вітчизняної та зарубіжної спеціальної літератури. Дисертація вводить в науковий обіг цінні джерельні матеріали. Вона повністю відповідає вимогам, які ставляться до наукових праць на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук» (АІУНАНУ-8, арк. 39). Тоді ж науковим керівником дисертації був призначений доктор історичних наук Я. Ісаєвич. У 1979 р. вчена рада Інституту суспільних наук АН УРСР рекомендувала дисертацію Я. Полотнюка «Мандрівні записки Павла Халєбського як джерело до історії України в епоху її возз'єднання з Росією» до захисту на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук зі спеціальності «Джерелознавство» (АІУНАНУ-8, арк. 65–66). Про причини відмови Я. Полотнюка захищати дисертацію документальних відомостей не знайдено. В особовій справі вченого є протокольний запис засідання інститутської атестаційної комісії від 24 квітня 1986 р. На запитання голови комісії Ф. Стебля: «Чим пояснити затягування дисертації?» була отримана така відповідь: «Власними обставинами і обставинами керівника» (АІУНАНУ-8, арк. 94). Однак Я. Полотнюк запевнив комісію, що планує закінчити дисертацію у травні 1987 р. Члени комісії рекомендували йому «активізувати підготовку дисертації, частіше публікуватися, не замикатися у вузьких рамках філології, пов'язувати власні наукові інтереси з профілем відділу» (АІУНАНУ-8, арк. 94). Проте до захисту дисертації черга так і не дійшла⁹.

⁹ Одночасно з виконанням відділівських планових тем, Ярема Полотнюк дуже активно займався перекладацькою діяльністю, підключаючи українську культуру ширшого, світового культурного контексту – перекладав (переважно у тісній співпраці з Миколою Ільницьким) на українську мову класичні і твори персько-таджицької і арабської літератури авторства Гафіза Шіразького, Абдарахмана Румі, Джалаледдіна Румі, Абу-ль-Касима Фірдоусі, Сааді та ін. У 1983 р. він як упорядник, перекладач, автор коментарів і вступної статті опублікував у видавництві «Дніпро» книжку Дж. Румі «Поезія» (АІУНАНУ-8, арк. 96). Водночас (друга половина 70-х років ХХ ст.) Я. Полотнюк намагався популяризувати серед частини інститутської молоді давньоіндійський трактат «Жамасутра», головню його скорочений варіант, у якому основний акцент зроблено на опис позицій у сексі. Зазначу, що тоді проблему сексу та сексуальності, геть упосліджену

Вчений і перекладач мав свою шкалу наукових критеріїв, був дуже вимогливим до якості завершеної праці, тому досить часто не дуже приховував свого іронічно-саркастичного ставлення до робіт окремих своїх колег, насамперед дослідників сучасної історії – «буремного сьогодні» (за його ж висловом). У приватних розмовах він любив піджартувати над їхніми поспіхом підготовленими до друку працями, що не могли вийти за межі усталених радянських міфологем, не пропускав можливості висміяти тривіальне епігонство, пафосний стиль, шаблонні формулювання. У подібних випадках Я. Полотнюк не відмовляв собі у задоволенні проілюструвати свої думки барвистими уривками з українських перекладів середньовічних персько-таджицьких і арабських трактатів, у яких, як відомо, присутній сильний еротичний елемент, однак деяким колегам такий гумор видавався надто відвертим і неприйнятним.

Загалом, творчий доробок цього своєрідного амбіційного автора-арабіста й іраніста (його публікації переважно торкалися різних аспектів життя ісламського світу, культурного побуту українських мусульман), який потерпав від психологічно непростих взаємин із керівниками відділів, у яких працював, залишається не вповні осмисленим і оціненим. Пригадую, Я. Полотнюка завжди ображала відсутність належного суспільного пошанування результатів його (вченого, перекладача) праці, на яке, очевидно, він мав повне право розраховувати. Ні для кого з тих, хто добре знав вченого, не було таємницею, зокрема, його стримане, прохолодне ставлення до Ф. Стебля та Я. Ісаєвича. Він довго не міг забути несправедливу, упереджену, на його думку, критику Я. Ісаєвичем окремих важливих, як він вважав, положень своєї кандидатської дисертації під час одного з попередніх її обговорень у відділі історії України. Йдеться, зокрема, про те, що Я. Полотнюк у рукописі дисертації не обмежився простою констатацією згадки Павла Халебського про гастрономічні вподобання гетьмана, а саме про вживання ним кави. Науковець провів спеціальне дослідження, ґрунтуючись на іноземній спеціальній літературі, щоб довести, що гетьман був одним із перших у Європі відомих осіб, у звичному раціоні яких був цей напій. Натомість Я. Ісаєвич, за словами Я. Полотнюка, наполегливо рекомендував цей дослідницький сюжет вилучити з тексту дисертації, оскільки він, мовляв, не має прямого відношення до теми кваліфікаційної праці. Взагалі Я. Полотнюк некомфортно почувався в Інституті суспільних наук, тому у квітні 1993 р. залишив його, перейшовши на роботу в Інститут сходознавства АН України, де він пройшов по конкурсу на посаду старшого наукового співробітника, зберігши до кінця життя вкрай критичне ставлення до установи, у якій він пропрацював майже 25 років. У цьому відношенні дуже показовою є заява Я. Полотнюка на звільнення, адресована директорові Я. Ісаєвичу: «В зв'язку з

і табуйовану для вивчення в часи радянщини, намагалися повністю викреслити з української культури. Схильний до театралізованості і ефектних розповідей, він при нагоді (побоюючись звинувачень у поширенні порнографії), демонстрував та коментував у вузькому колі колег фотокопії ілюстрованого збірника стандартних й екстремальних сексуальних поз, сподіваючись, що вони їх зацікавлять. Він закликав молодь постійно вдосконалюватися і вчитися у далеких предків. Загалом Я. Полотнюк, впроваджуючи у публічний обіг зразки глибинних проявів народної культури, щиро вважав, що виконує важливу культуртрегерську функцію, хоча далеко не всі колеги поділяли його переконання, вважаючи його щонайменше великим диваком. Особливо ті, хто мав зовсім інший набір цінностей. Тому вони сприймали поведінку Я. Полотнюка, який за усіх життєвих перипетій мав здатність зберігати своє «я», як епатаж, відвертий виклик. Це ускладнювало його контакти з вагомою частиною інститутського оточення.

тим, що я пройшов по конкурсу на посаду старшого наукового співробітника Інституту сходознавства АН України прошу звільнити мене з інституту з посади молодшого наукового співробітника Вашого інституту. Я. Полотнюк 21.IV.[19]93 р. м. Львів» (АГУНАУ-8, арк. 101).

Зрозуміло, що не всі праці дослідників середньовічної і ранньомодерної історії були написані з однаковою мірою новизни й аргументованості. Вони звичайно були підготовлені з оглядом на радянську історіографічну доктрину, суть якої так чи так зводилася до розгляду історії України та Росії як монолітної, нерозривної цілості. Медієвісти і дослідники новочасного періоду, згідно з обов'язковим ідеологічним каноном, змушені були так вибудовувати власні наукові концепції, щоб їхні висновки відповідали тогочасним обов'язковим пропагандистським кліше на зразок того, що Київська Русь – це спільна «колиска трьох братніх народностей», а її культура – «спільне джерело культурного розвитку російського, українського і білоруського народів, які сформувалися пізніше з єдиного давньоруського кореня». За цього історико-культурний процес розглядався насамперед як своєрідне відображення економічних, соціально-політичних умов як визначальних і значно меншою мірою як самодостатнє явище із своїми іманентними прикметами і тенденціями розвитку. Певна односторонність, що звужувала і збіднювала реальну картину духовних процесів, зокрема у показі культурного взаємовпливу українського і російського народів, проявлялася у тому, що більше, як правило, йшлося про поширення ідей і надбань культури росіян в Україні та, натомість, значно скромніше висвітлювався український внесок.

Загалом, сам процес охоплення і трактування історичних фактів залишався заідеологізованим, а відтак викривленим. Суттєвою ознакою цього є, зокрема, відлучення від національної культури явищ сакрального мистецтва (вони, як правило, ігнорувались дослідниками), надмірне акцентування на зв'язках та взаємовпливах із російською культурою тощо. Ці кон'юнктурні моменти, безперечно, негативно позначалися на змісті праць, однак вони робилися звичайно з однією метою – зберегти завдяки ідеологізованому сюжету усю роботу, її суть.

При всіх складностях і негативних факторах для розвитку наукових студій із української медієвістики, історії раннього Нового часу завдяки працям інститутських вчених цей напрямок історичних досліджень в установі не лише зберігався, але й розвивався. Проведена ними робота сприяла формуванню підґрунтя для подальших кроків у напрямку пошуку нових підходів для досліджуваних проблем, вироблення таких критеріїв та оцінок фактів і явищ минулого, а також засобів їх наукової реконструкції, які, зрештою, дали можливість трохи згодом, коли комуністична система зазнала краху, неупереджено осмислити визначальні віхи розвитку історії та культури України XIII – першої половини XVII ст., охарактеризувати культурно-національне відродження XV – першої половини XVII ст., скоригувати традиційні, усталені погляди на історію української духовності.

Не були вільними від стандартних оцінок і тенденційного підбору матеріалу роботи, присвячені історії суспільно-політичного руху на західноукраїнських землях XIX – початку XX ст. У центрі уваги дослідників пріоритетними залишалися питання соціально-економічної історії, до того ж більш акцентовано досліджували історію народних рухів, що, зазвичай, ототожнювалось із соціальними низами, як складовою буржуазної трансформації регіону. Історики змушені були вивчати ті соціальні

верстви, які вписувалися у концепцію класового суспільства – селянство і робітництво, натомість українська світська і духовна інтелігенція практично випала з їхнього поля зору. Міжнаціональні відносини, відповідно до обов'язкового ідеологічного канону, розглядали здебільшого через призму інтернаціональної єдності в боротьбі з класовим ворогом у процесі зміни суспільних формацій, причому український національний рух інтерпретували як «прогресивний» лише тією мірою, якою він сприяв ліквідації пережитків феодального ладу. Загалом, дослідження цих проблем здійснювалося нерівно і некомплексно.

Жорстка кон'юнктура часу позначилася на працях Ф. Стеблій і С. Трусевича, які розглядали суспільно-політичні процеси на західних землях України у 30–70-х роках XIX ст. із позицій класової боротьби, наголошуючи на їхніх соціально-економічних витоках як визначальних. Феодосій Стеблій, вивчаючи аграрні відносини у півдавстрійській Галичині першої половини XIX ст., які від часу підготовки та захисту його кандидатської дисертації ще довго залишались у центрі його наукових зацікавлень, поступово значно розширив не лише хронологічні рамки і територіальні межі дослідження, але й спектр досліджених сюжетів теми, впритул підійшовши до розробки іншої важливої проблеми – зародження і розвитку у українського національного руху в регіоні (водночас термін «національний рух» підмінявся поняттям «суспільно-політичний» або ж окреслювався як «боротьба за національне і соціальне визволення»). Вчений ретельно досліджував інституційну базу руху, соціальний склад учасників, вплив зовнішніх і внутрішніх факторів тощо, розглядаючи його зазвичай з погляду формаційного вчення через призму розвитку капіталістичного укладу в промисловості й сільському господарстві, наростання класового антагонізму, обов'язково наголошуючи на протистоянні в українському таборі між «реакційними» та «прогресивними» силами, головною метою яких була боротьба проти соціального і національного гніту. Водночас Ф. Стеблій не залишав поза увагою всі основні компоненти історичного процесу на західноукраїнських землях (у Галичині, Північній Буковині та Закарпатті) у XIX ст. – політичні, економічні, соціокультурні, щоправда з виразним акцентом на соціально-економічні процеси, що об'єктивно сприяло формуванню цілісної багатоманітної картини суспільного розвитку регіону, хоча й часом вдавався до надмірного спрощення і схематизації. Йдеться, зокрема, про абсолютизацію процесів соціального гноблення та національної дискримінації українців. За таких обставин історія Галичини кінця XVIII – першої половини XIX ст. часом підмінялася історією політики щодо неї австрійських імперських урядів, причому за майже повної відсутності міркувань про культурно-цивілізаційну роль їхніх заходів для населення краю. Окреслюючи західноукраїнські землі як відсталу окраїну імперії Габсбургів, «краєм нещадного визиску, тяжкого соціального і національного поневолення народних мас» (Шевелєв, 1978, с. 157) та наводячи на підтвердження цих міркувань відповідний фактаж і статистику, вчений, відповідно до усталених у радянській історіографії підходів, однак не вдавався до з'ясування значної відмінності у ставленні Австрійської і Російської імперій до підвладних українських земель, що спричинили значні регіональні особливості у перебігу соціальних процесів і процесів модерного націєтворення на цих територіях. Вчений намагався у своїх працях оминати проблему (або ж торкався її дуже побіжно) наявності конкурентних варіантів національної ідентичності у західноукраїнському

соціумі XIX ст. Все це не давало можливості побачити досліджувану проблематику у всій складності і багатогранності.

Важливо, що вивчаючи український визвольний рух у загальному історичному континюмі, Ф. Стеблій прагнув показати типовість його розвитку, який, на думку вченого, був аналогічний до подібних рухів інших народів Центрально-Східної Європи XIX ст., намагаючись таким чином «вписати» історію України в загальноєвропейський контекст, що об'єктивно виступало антитезою до пануючих офіційних уявлень, створених радянською історіографією, про периферійність національних складових історії СРСР. Концентрований вияв таких підходів був реалізований вченим у відповідних розділах багатотомної «Історії України» (1978, 1979, 1983), двотомнику «Визвольні рухи народів Австрійської імперії» (1980, 1981), нарисі «Революції 1848–1849 років в Європі і Україні» (1973) та інших публікаціях, у яких у традиційному причинно-наслідковому зв'язку проаналізовано еволюцію соціально-економічних та політичних відносин на західноукраїнських землях, правове і матеріальне становище різних соціальних та національних груп і прошарків, форми та методи класової боротьби, інші подібні сюжети, важливі для розуміння функціонування тогочасного галицького суспільства і відтворення повноти історичної картини, завдяки чому праці Ф. Стеблія надовго стали орієнтиром для тогочасних українських радянських істориків та вплинули на формування їхніх методологічних установок.

Особлива цінність досліджень Ф. Стеблія, попри певні методологічні хиби (вузькокласовий підхід, заідеологізованість), полягає у насиченості джерельної бази, репрезентативності статистичних і нормативних матеріалів, науковому аналізі їх змісту, системності й чіткості викладу, побудованому на позитивістських взірцях інтерпретації минулого (спочатку факти – потім оцінки, узагальнення, теорія). Тому його праці й до сьогодні залишаються достатньо вартісною інформативною базою для подальших наукових студій із історії західноукраїнських земель XIX ст.

Власну дослідницьку нішу обрав і С. Трусевич, зосереджуючись головню на вивченні на досить широкому суспільно-політичному, соціально-економічному і культурному тлі діяльності галицько-українських суспільно-політичних угруповань 50–70-х років XIX ст. – важливій науковій проблемі, яка довгий час залишалась поза увагою істориків як другорядна. Вчений намагався максимально використати мало-відомі джерела (пам'ятки публіцистики, програмні документи тогочасних політичних угруповань, листування тощо), пристосовуючи це до обґрунтування концепції про боротьбу в українському таборі революційно-демократичної течії, яка зазнала сильного впливу соціалістичних теорій, із консервативною (москвофільською) і ліберально-буржуазною (народовецькою). На цьому концепті базувалася теоретична інтерпретація матеріалу та його аналіз в опублікованих у 70–80-х роках XX ст. працях С. Трусевича, до того ж головню увагу дослідник акцентував передусім на революційних контактах галицьких українців із діячами революційно-демократичного руху з Наддніпрянської України, а також із польськими повстанцями 1863 р., групою Олександра Герцена (Александр Герцен), на інших, т. зв. «інтернаціональних», сюжетах і особливо на впливі російського демократичного руху на розвиток революційних традицій у громадсько-політичному житті Східної Галичини. Останньому сюжетові присвячене чільне місце у монографії вченого (Трусевич, 1978). Вона, незважаючи на очевидний схематизм і догматизм підходів, обтяжених ідеологічним багажем,

до досліджуваної проблеми, запрограмованість висновків, довгий час залишалася практично єдиним узагальнюючим дослідженням із політичної історії Галичини окресленого хронологічного відтинку.

Істотно долучився до фактологічного наповнення важливих тематичних ніш, пов'язаних із різними малодослідженими сторінками історії Галичини першої половини XIX ст. (аграрне питання у 40-х роках XX ст., польський національно-визвольний рух у 30–40-х роках XX ст., міжслов'янські взаємини у 20–40-х роках XX ст.), Володимир Борис. У його статтях, хоча й витриманих згідно з офіційним ідеологічним каноном, можна знайти чимало цікавих сторінок, де представлено оригінальний фактичний матеріал або композиційно продумані, змістовно переконливі, неупереджені авторські спостереження та міркування, що не втратили свого наукового значення дотепер. Немалі заслуги В. Бориса й у публікації джерел. Вчений досконало володів декількома іноземними мовами, ґрунтовно був обізнаний із фондами львівських архівів (Чорній, 2000, с. 44); тож його археографічні публікації, які вводили у науковий обіг велику кількість різноманітного, невідомого його попередникам документального матеріалу, завжди високо цінували вчені – славісти. Як зазначає Ф. Стеблій, «у рамках міжнародного науково-дослідницького проекту “Польський суспільний рух і культурне життя 30–50-х рр. XIX ст.” В. Борис виконав дослідження до чотирьох томів багатотомної серії публікацій, що видавалися спільно з ПАН, Інститутом слов'янознавства та балканістики (Москва) та Інститутом суспільних наук АН УРСР. До першого з них під назвою “Співдружність польського народу. Густав Еренберг” (1978) він за участю І. Нефедова підготував джерелознавчий огляд “Програмні документи та інші матеріали до історії «Співдружності польського народу» в фондах ЦДІА у Львові”. В другому томі “Польське суспільство і спроба відновлення збройної боротьби в 1833 р.” (1984) опублікував розвідку “Експедиція Ю. Залівського і польські конспірації 1832–1835 рр. в Галичині” та прекрасно прокомпетований корпус документів із ЦДІА УРСР у Львові про судовий процес у справі вищезгаданої експедиції» (Стеблій, 2005, с. 161–162).

На жаль, не були науково продуктивними спроби Володимира Шевчука проаналізувати національне питання у діяльності Галицького сейму кінця XIX – початку XX ст. (АІУНАНУ-1, арк. 62–63). В умовах фактичної нерозробленості проблеми галицького парламентаризму у векторі історичних досліджень в українській радянській історіографії (через особливу упередженість панівної моноідеології до парламентських цінностей, таврованих як «буржуазні») (Чорновол, 2002, с. 14), окрім того, коли на будь-які наукові студії, які повинні були акцентувати увагу на питаннях національно-визвольного руху на західноукраїнських землях, його організаційних структурах за часів Австро-Угорщини були накладені негласні жорсткі табу, йому, вченому-початківцю, запланували виконати тему, яку об'єктивно дослідити він не мав жодної реальної можливості. Змушений під тиском обставин переорієнтуватися на іншу, менш «небезпечну» у ті часи тематику досліджень, вчений, за яким за його побутове вільнодумство ретельно наглядали «компетентні органи» (ГДА СБУ-1, арк. 205; ГДА СБУ-2, арк. 304–305), швидко залишив інститут, так і не завершивши своїх наукових студій у задуманому ключі.

Коло дослідників історії Галичини XIX – початку XX ст. розширилося наприкінці 70-х – на початку 80-х років XX ст. У цей період Олег Полянський на основі тривалого

і сумлінного вивчення архівних і літературних джерел¹⁰ досліджував селянське повстання початку 1846 р. у Галичині, а Ярослав Грицак – формування, становище і класову боротьбу робітників Бориславсько-Дрогобицького нафтового басейну другої половини XIX – початку XX ст. У концентрованому вигляді результати їхніх досліджень відображені у кваліфікаційних, дисертаційних роботах на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук. Зокрема, Я. Грицак у своїй праці ставив за мету «розкрити основні моменти розвитку капіталістичної промисловості у нафтовому басейні у другій половині XIX – поч. XX ст., визначити вплив цього процесу на темпи і особливості формування пролетаріату цього району, проаналізувати джерела поповнення робітничих рядів, визначити чисельність і соціальний склад, детально вивчити умови праці і побуту робітників, з'ясувати причини і характер змін їхнього соціально-економічного становища, визначити фактори зростання класової свідомості і організованості робітничого руху, розкрити специфіку закономірності становлення робітничого класу нафтового басейну як класу буржуазного суспільства в загальному контексті історії робітництва західноукраїнських земель, розвитку міжнародного робітничого руху» (Грицак, 1986, с. 14). Наукова новизна роботи молодого вченого, яку він готував під керівництвом С. Трусевича, визначалася передусім комплексним підходом до досліджуваної проблеми і широким використання архівних джерел, що дало змогу йому детальніше розглянути низку питань. Зокрема, Ярослав Грицак на підставі вдумливого аналізу архівних документів, які вперше вводилися ним у науковий обіг, і матеріалів тогочасної преси доводив необґрунтованість суджень про реальність страйку 1873 р. на переробній фабриці у Бориславі з приводу несправедливої виплати заробітної плати, що нібито стало історичною основою роману Івана Франка «Борислав сміється», або ж заперечував факт першого святкування 1 травня у Бориславі і Дрогобичі у 1890 р. (автор стверджував, що робітники цих міст реально відсвяткували це свято у 1897 р.) тощо. Загалом, для посилення своєї аргументації Я. Грицак активно залучав творчу спадщину І. Франка. Саме тоді вона і головно особа видатного письменника і мислителя надовго потрапила до сфери дослідницьких зацікавлень перспективного вченого. Він, починаючи з першого року навчання у стаціонарній аспірантурі, також брав участь у роботі колективу упорядників 46-го тому праць І. Франка 50-томного видання¹¹.

Загалом, спроби аспіранта Я. Грицака вийти поза межі існуючих у радянській історіографії підходів та оцінок були дуже обережними і не послідовними, насамперед через відсутність необхідних політико-ідеологічних умов. Однак саме прагнення науковця вписати історичний шлях робітництва Бориславсько-Дрогобицького басейну у загальний контекст соціально-економічного розвитку країн східноєвропейського регіону періоду капіталізму, проникнути у сутність суспільних процесів, а не залишатись на його поверхні, безперечно, слід вважати позитивним.

¹⁰ Свідченням цього стало й те, що О. Полянський на початках виконання тематичного дослідження відразу вдався до ґрунтовного вивчення готичного письма, щоб дістати змогу читати в оригіналі урядові документи і найточніше зрозуміти їхній зміст.

¹¹ В упорядкуванні 46-го тому у 2 книгах (історичні праці) брали участь Віталій Гавриленко, Володимир Грабовецький, Ярослав Грицак, Ярослав Ісаєвич (редактор тому), Григорій Ковальчак, Ігор Мицько, Віталій Нечитайло, Ярема Полотнюк, Феодосій Стеблій, Степан Трусевич.

Попри очевидне прагнення об'єктивно та всебічно розібратися у тонкощах проблеми, не наважився вийти за поле жорстко засвоєних пануючих стереотипів та ідеологічних схем радянської історіографії у своїй дисертаційній роботі і О. Полянський. У суворій відповідності до загальновідомих положень марксистсько-ленінської теорії про класову боротьбу він вбачав у селянському повстанні в Галичині на початку 1846 р. прояв класового антагонізму між селянами і феодалами, закономірний етап економічного та суспільно-політичного розвитку галицького суспільства і розглядав його як один із кульмінаційних моментів соціального протесту народних мас регіону у XIX ст., наголошуючи на тому, що боротьба галицьких селян підірвала феодально-кріпосницький лад Габсбургської імперії і вела до зміни суспільних формацій. У дисертації, що певною мірою підсумовувала попередні наукові студії польських (Стефана Кєневіча (Stefan Kieniewicz), Чеслава Вицеха (Czesław Wycech), Маріана Жиховського (Mariana Żychowski), українських (Феодосія Стебля, Михайла Герасименка, Ігоря Нефедова, Володимира Бориса), російських (Іллі Міллера (Ілья Миллер)) вчених, опублікованих у ПНР і СРСР переважно у 50–60-ті роки XX ст. і які виконували для автора роль методологічного орієнтира, він проаналізував причини, передумови та наслідки повстання, розкрив його соціальну сутність, показав хід подій у різних місцевостях Галичини, уточнив хронологію і географічний ареал поширення селянських виступів, що у підсумку стало на той час внеском у вивчення проблеми (Полянський, 1985). У своїй роботі автор порушив низку питань, які були недостатньо вивчені у радянській історичній науці або й зовсім не досліджувалися. Це питання про відгук Тараса Шевченка на селянське повстання 1846 р., реакцію на нього західноєвропейської громадськості. Проте загалом робота О. Полянського, попри очевидне бажання автора об'єктивно і всебічно розібратися в тонкощах проблеми, не змогла внести майже нічого принципово нового до усталених у радянській історичній науці інтерпретацій подій 1946 р. у Галичині, згідно з якими абсолютизувалася соціальна зумовленість усіх тогочасних суспільних процесів, що безперечно звужувало рамки реального історичного процесу.

Дослідник, як і його попередники, залишився на позиції однобічного, заідеологізованого т. зв. «класового» підходу до вивчення згаданого селянського виступу, а головною причиною повстання вважав посилення феодальної експлуатації, а тому промовчував свідчення, що не вписувалися у контекст виробленої у СРСР наукової візії повстання, зокрема численні факти деструктивної, жахливої, нелюдяної поведінки учасників повстання у Західній Галичині, яке супроводжувалося насиллям і масовими вбивствами поміщиків селянами, через що у польських творах це повстання часто представляли як «галицьку різню». Ця проблема у дисертації була витіснена на задній план. Зрештою у радянській історіографії діяльність учасників селянського протестного руху традиційно була романтизована, героїзована, їх самих, з одного боку, зображали як мучеників і жертв соціально-економічного гноблення, а з іншого – звеличували, піднімали на п'єдестал як борців проти несправедливості. А отже, О. Полянський був змушений зважати на вищевказані ідеологічні кліше. Автор у своїй роботі, на жаль, не зміг повноцінно опертися на відповідні джерела (протоколи допитів учасників польської конспірації, свідчення селян, тексти агітаційних відозв, доповідні губернаторів тощо), а також новітні методи їх опрацювання, розроблені у рамках соціології та антропології, які, очевидно, могли б прояснити тогочасну реальну ситуацію у духовному світі пересічного селянина феодального

суспільства, особливості його світосприйняття дійсності, зокрема уявлення про взаємовідносини зі своїм ближчим і далеким оточенням, із поміщиком, із політичною владою, з'ясувати поведінкові форми, прийняті у відповідному етносоціокультурному середовищі, ціннісні орієнтири, тобто ті чинники, які прямо чи опосередковано впливали на селянський протест, на його зміст і перебіг.

На жаль, ці питання селянської повсякденності, ментальності, поведінки часів нової доби історії України у радянській історичній науці довго залишалися «білими плямами». Їх розглядали лише принагідно, не комплексно, оскільки детально розкрити було фактично неможливо без залучення і творчого осмислення напрацьованих світовою історичною думкою нових методологічних підходів до вивчення духовних та психологічних констант минулого¹².

Проте й за таких обставин, завдяки введенню до наукового обігу значної частини маловідомих документів із фондів Центрального державного архіву України у Львові і відділу рукописів Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України, матеріалів періодичних видань того часу, мемуарів, це дослідження О. Полянського дало змогу внести певні уточнення і доповнення, спростувати окремі необґрунтовані твердження і, як наслідок, поглибило уявлення стосовно згаданого соціального феномену.

Зосередження уваги на вивченні класових відносин не означало, що іншим темам, як історія культури або націєтворчі процеси в Галичині, зовсім не залишалось місця. Але їх торкалися лише тією мірою, якою було потрібно для висвітлення головної проблеми. Загалом, дослідники новітньої історії Галичини намагалися простежити розвиток і взаємозалежність усіх сфер історичного буття суспільства – політики, економіки, культури, але традиційно на перший план як визначальний у їхніх працях ставав соціально-економічний чинник.

Порівняно з початком 60-х років ХХ ст., не просунулися набагато вперед й дослідники історії міжвоєнних часів ХХ ст. Вимушені керуватися, як і раніше, теоретико-методологічними засадами радянської історичної науки, вони не змогли сформулювати принципово нових теоретичних поглядів на цей період в історії України, кардинально переглянути застарілі концепції, обмежившись пошуком нових архівних джерел, розширенням та поглибленням апробованої тематики досліджень на основі нової фактографії. Тогочасні національно-визвольні змагання на західноукраїнських землях розглядалися за відпрацьованою схемою: найперше через призму прагнень і боротьби за возз'єднання з Радянською Україною, з чітко окресленим акцентом на комуністичний рух, залишаючи поза увагою широкий спектр питань, пов'язаних із активною громадсько-політичною та культурно-освітньою діяльністю усього розмаїття різних політичних партій, масових громадських організацій і товариств. Основою

¹² Сучасні наукові студії Андрія Заярнюка засвідчили, що дослідницький образ повстання 1846 р. набагато складніший, ніж його представляв Олег Полянський та його науковий керівник Феодосій Стеблій. «У 1846 р., – вважає А. Заярнюк, – йшлося не так про класовий конфлікт, який став на заваді мобілізації селян польськими шляхетськими революціонерами і налаштував їх проти польської шляхти, незважаючи на всі її благородні мотиви і запальні промови, як про дискурси і режими влади, про неусвідомлену можливість політичних і соціальних змін, про потенціал колективної дії, нові ідентичності і нові перспективи, які у зв'язку з цим відкрилися для селян. У 1846 р. мали місце не тільки збройні сутички, відбулося зіткнення новочасних дискурсів і образів з дискурсами та образами абсолютизму» (Заярнюк, 2007, с. 261–262).

концептуальних підходів у вивченні міжнаціональних, польсько-українських відносин у Західній Україні продовжувала бути антиномія «поневолювач – підкорений», за якої образ першого – поляків – за прийнятим шаблоном конструювався переважно за допомогою лексичних репрезентантів типу «окупанти», «окупаційна влада» тощо, які мали винятково негативну конотацію. Це призводило до істотного звуження бачення проблеми і зведення взаємин переважно до відносин польської влади та українського населення, а отже, по-суті та незалежно від того свідомо чи несвідомо – до виключно конфронтаційної моделі польсько-українських взаємин окресленого періоду.

Великою прогалиною у наукових пошуках інститутських вчених було не тільки поверхове знання західноєвропейської і північноамериканської історіографії, що загалом об'єктивно (з огляду на «залізну завісу») не могла потрапити в поле зору українських радянських дослідників, а насамперед тогочасної підставової польської наукової літератури та джерельної бази про політичну систему і устрій Польщі міжвоєнної доби, місця у ній національних громад та їх політичних партій, що, безперечно, ускладнювало науковий аналіз взаємовідносин Польської держави і українства Західної України, без чого також був неможливий зважений, принциповий розгляд будь-яких інших дрібніших проблем.

Серед комплексних досліджень вигідно вирізнялись роботи Юрія Сливки: «Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення» (1973) та «Західна Україна в реакційній політиці польської і української буржуазії» (1985). Попри те, що обидві монографії були витримані у рамках тогочасних радянських історичних концепцій і мали відповідне ідеологічне забарвлення, відтворюючи обов'язкові фразеологічні кліше, вразливі з наукового погляду («національна зрада під виглядом боротьби за інтереси українського народу» й т. ін., які він використовував [думаю, не з власної доброї волі – О. Л.], вони містили достатньо виважений аналіз методів національної політики Польщі у Західній Україні у 1919–1939 рр., її наслідків у соціально-економічній та культурній сферах, форм соціального й національного спротиву та ролі у цих процесах окремих політичних партій і організацій, що багато в чому виступало ключем для розуміння цілої епохи в західноукраїнській історії. Загалом, Ю. Сливка зупинився лише на деяких питаннях, переважно на тих, що мали, на його думку, особливо важливе значення, тим більше, що вони не були об'єктом спеціального системного дослідження. У низці аспектів автор, який у своїх оціночних твердженнях традиційно ґрунтувався на потужній джерельній базі, вийшов на якісно новий рівень дослідження проблеми, зумівши вдало доповнити аналіз окупаційної політики Польщі, Румунії і Чехословаччини, відповідно, у Західній Україні, Буковині та Закарпатті, поглибленим з'ясуванням планів країн Антанти і США щодо українського питання, розкриттям їхньої вирішальної ролі у встановленні нових державних кордонів у Центрально-Східній Європі по закінченню Першої світової війни. Ці аспекти у радянській історіографії довго залишались маловивченими, і тут автор безперечно виступав серед першопрохідців. Достоїнством праць Ю. Сливки є і диференційований підхід автора до характеристики національної політики різних польських політичних партій та урядів міжвоєнної Польщі, його спроба чітко визначити особливості лінії поведінки державних органів влади щодо українського населення на різних етапах суспільного життя краю. Великий інтерес для критичного осмислення діяльності українських політичних сил у Західній Україні після поразки національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. становить і новаторська теза Ю. Сливки, яка не втратила вартості й сьогодні, що тактика бойкоту виборів 1922 р. до польського

сейму і сенату, застосована галицькими комуністами разом із партіями національного табору, була єдино правильною в тогочасних умовах, що засвідчило глибоке розуміння вченим особливостей українського політичного життя у Галичині на початку 20-х років ХХ ст.¹³ Ця ідея важко прозирала дорогу – вона викликала гостру дискусію не лише в радянській, але й польській історіографії (Соляр, 2010, с. 10), хоча опоненти, які не підтримали судження Ю. Сливки, не мали, як видається, належних аргументів для заперечення концепції львівського вченого, яку він сформував, оперуючи низкою переконливих доказів.

У своїх наукових публікаціях Ю. Сливка традиційно засвідчував достатньо високий дослідницький рівень, масштабність мислення, наукову скрупульозність, широту охоплення аналізованих проблем, уміння не тільки бачити предмет дослідження у всій багатогранності його зв'язків, а й знаходити у цьому розмаїтті саму суть, і одночасно демонстрував належний стиль викладу – місткий і виразний.

Основні положення монографії Ю. Сливки «Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення», яка принесла автору чергове наукове визнання, стали основою його докторської дисертації на тему «Анексія Східної Галичини та боротьба трудящих західноукраїнських земель проти іноземного поневолення, за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1923 рр.)», яка була успішно захищена на засіданні вченої ради Інституту історії АН УРСР у листопаді 1974 р. Загалом, у 70–80-ті роки ХХ ст. рідко яка праця з соціально-політичної історії Галичини і Західної України загалом міжвоєнного періоду могла обійтися без посилань на висновки та спостереження, зроблені Ю. Сливкою, чи на виявлені й оприлюднені ним факти, які ввели новий ракурс у вивчення проблеми.

Із перемінним успіхом намагався триматися у межах наукової коректності Михайло Швагуляк, який поступово виробив власний стиль, якому притаманні ясність і чіткість викладу, та сформовану з роками концепцію історієписання. Він не любив готувати до друку свої наукові праці нашвидкуруч. Він завжди спершу дуже ґрунтовно опрацьовував для своїх досліджень спеціальну літературу, збірники документів, мемуари, архівні матеріали. Наукові статті писав неквапливо, звичайно, дуже ретельно продумував і зважував кожне слово та речення. Після завершення його тексти могли певний час «відлежувались», щоб автор за потреби міг зробити якісь корективи чи доповнення.

Важливо, що вчений у своїх наукових дослідженнях, базованих на здобутках радянської історіографії, традиційно зважував різні погляди, прагнув давати власне тлумачення порушених проблем, щоб не потрапляти у полон суджень, уже висловлених попередниками, намагаючись, за можливості, зберігати об'єктивність. У монографії «Україна в експансионистских планах германского фашизма (1933–1939)» (1983) він запропонував не лише фактографічний опис, багатий конкретикою, але й цікаве узагальнення проблеми. Використаний широкий пласт різнопланових неопублікованих і опублікованих джерел та спеціальної літератури дав змогу автору окреслити основні концептуальні засади формування німецької колоніальної політики

¹³ На його думку, польська влада проведенням виборів намагалася офіційно підтвердити юридичну приналежність Східної Галичини до Польської держави, а з допомогою фальсифікації результатів голосування – надати їм ознак народного плебісциту, який мав засвідчити згоду українського населення на приєднання регіону до Польщі.

у Центрально-Східній Європі, висвітлити напрямки й етапи її еволюції у новітній період та з'ясувати особливості переходу нацистських зовнішньополітичних ідей і доктрин із теоретичної в практичну площину напередодні Другої світової війни. Відтак М. Швагуляк спробував у цьому контексті проаналізувати справжню суть підходу нацистів до «українського питання» і показати основні аспекти використання його в політиці Третього райху щодо СРСР, Польщі і Чехословаччини в часи підготовки агресії проти них. У праці дуже помітні ідеологічні стереотипні підходи (автор, зокрема, щоб засвідчити ідейно-доктринальну правовірність, широко оперував багатьма пропагандистськими штампами тогочасної радянської історіографії, яка розглядала підготовку нацистів до Другої світової війни і саму війну суто з класових позицій, як поєдинок «першої країни соціалізму з ударним загоном імперіалістичної реакції», ігноруючи «невигідні» факти, що курс на світове панування нацисти реалізовували, незалежно від того, чи стояв на його шляху більшовицький СРСР чи буржуазна Франція або Англія тощо), що звичайно ж позначилось на книжці, які звузили обсяг дослідження, що на сьогодні значною мірою концептуально застаріло. Загалом, у монографії ще дуже відчутні рудименти войовничо-пропагандистської риторики, ідеологічна упередженість, схематизм підходів, але й за таких обставин це було одне з перших узагальнюючих наукових видань у СРСР із окресленої проблеми, у якому поряд із іншими порушено важливе, але мало вивчене питання діяльності німецьких наукових установ «остфоршунга» («вивчення Сходу») у Берліні, Бреслау та Кенігсберзі, які об'єктивно відіграли значну роль у формуванні ідейно-теоретичних засад нацистської політики щодо України. Всебічне дослідження цього питання, яке є самостійним, залишається актуальним для сучасних істориків, оскільки автор зосереджувався практично винятково на ідеологічних аспектах досліджень із української тематики інституціями «остфоршунгу», ігноруючи їх науковий вимір.

Інформаційною насиченістю вирізнялись праці Ярослава Лялька та Миколи Литвина, у яких помітний брак теоретичної новизни певною мірою компенсовано введенням до наукового обігу нового фактичного матеріалу, зокрема архівного. У центрі уваги М. Литвина перебувала проблема встановлення радянської влади у Східній Галичині після закінчення Першої світової війни, зокрема питання утворення Галицької соціалістичної радянської республіки, діяльності Галицького революційного комітету (Галревкому) – т. зв. робітничо-селянського уряду ГССР, участі у ньому галичан (Литвин, 1985)¹⁴. Натомість Я. Лялька намагався узагальнити досвід боротьби трудящих Західної України у 30-ті роки ХХ ст. проти фашизму та загрози нової світової війни, акцентуючи увагу на спробах КПЗУ щодо створення у регіоні єдиного антифашистського фронту, виступах на підтримку СРСР, республіканської Іспанії, діячів міжнародного комуністичного руху Ернеста Тельмана (Ernst Thälmann) та Георгія Димитрова (Георги Димитров Михайлов) (Лялька, 1975). Через цензурні обмеження, закритість багатьох джерел, доступ до яких з'явився тільки в останні роки, чимало важливих аспектів зазначених проблем у їхніх працях залишилися

¹⁴ Ці питання раніше було досить широко розглянуто у радянській історіографії, яка за традицією гіперболізувала досягнення центральних і місцевих партійних та радянських органів у соціалістичному будівництві в Галичині під час радянсько-польської війни 1920 р., а про долю багатьох діячів Галревкому, які були страчені сталінським режимом, воліла мовчати (Компанієць, 1957; Тищик, 1970; Тищик, 1979; Кучеров, 1964; Богайчук, 1968; Ткачук, 1970, с. 118–119).

поза увагою. Загалом, тогочасні публікації і кандидатські дисертації М. Литвина і Я. Ляльки, написані згідно з офіційними ідеологічними приписами, переважно лише окреслювали наукові контури вказаних проблем, хоча і вказали на деякі орієнтири для подальших наукових пошуків¹⁵.

Широтою залученого нового конкретно-історичного матеріалу відомі також збірники документів, упорядковані за участі Я. Ляльки; цій справі він традиційно присвячував значну частку своєї наукової діяльності. У зазначеній ділянці роботи, у якій він почувався найкомфортніше, вчений залишив найпомітніший слід як науковець.

У кандидатській дисертації «Становище та революційно-визвольна боротьба сільськогосподарського пролетаріату Західної України в 1929–1939 рр.», написаній у руслі офіційного радянського історіографічного канону, прислужився збагаченню історичного знання про економічне та правове становище, професійний, національний, статевий-віковий склад західноукраїнського сільськогосподарського робітництва, тип, форми й методи його боротьби за свої соціальні та національні права у 1929–1939 рр. аспірант Микола Кугутяк (Кугутяк, 1985, с. 8). В українській історіографії до того часу не існувало жодного спеціального дослідження, яке б висвітлювало увесь комплекс питань цієї проблеми, що й спонукало молодого вченого взятися за її вивчення¹⁶. Грунтуючись на сумлінно опрацьованій великій джерельній базі, молодий вчений, який після закінчення цільової аспірантури Інституту пов'язав своє подальше творче життя з Івано-Франківським педінститутом (тепер – Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника), на досяжному тоді науково-теоретичному рівні прагнув до змістовного аналізу соціальних наслідків аграрної політики польського уряду в Західній Україні, що поглиблювало проблематику об'єкта вивчення і заповнило окремі прогалини в існуючій історичній літературі. Виконання цього завдання сприяло введенню у науковий обіг невикористаних до того часу документів, що зберігаються у фондах партійних і держаних архівів Києва, Волинської, Івано-Франківської, Львівської, Рівненської, Тернопільської областей, матеріалів комуністичної преси, мемуарів діячів КПП і КПЗУ.

Отже, у 70-ті – першій половині 80-х років ХХ ст., незважаючи на односторонність підходів, запрограмованість висновків, ідеологічні та політичні штампи, більшість підготовлених і опублікованих праць вчених-істориків Інституту суспільних наук АН УРСР відрізнялися різноманітною джерельною базою, активним залученням

¹⁵ У роки незалежності доступ до недоступних раніше документів із архівів Москви і Києва дав змогу М. Литвину відмовитися від шаблонних наративів комуністичної пропаганди, які істотно спотворювали реальність, і відповідно розглянути та оцінити діяльність Галревкому об'єктивніше (Литвин, 2009).

¹⁶ Наприкінці 70-х років ХХ ст. професор Іван Васюта, який у 70–80-х роках ХХ ст. в Українській РСР мав вагомий здобуток у вивченні аграрної історії Західної України міжвоєнного періоду, аналізуючи доробок радянських дослідників, присвячених вказаній проблемі, серед іншого зазначав, що у цих працях «не дано повної картини розвитку аграрного капіталізму, всебічно не розкриті соціально-економічні відносини в поміщицькому господарстві, шляхи і особливості буржуазної аграрної еволюції, розвиток сільськогосподарської кооперації, масштаби аграрного перенаселення та форми його прояву в умовах західноукраїнського села, ряд аспектів економічного гніту селянства буржуазно-поміщицькою державою, монополіями, лихварями. Потребують глибшого вивчення за різними показниками і ступінь та особливості класової диференціації селян» (Васюта, 1978, 4).

невідомих, часто унікальних архівних документів, даних статистики, матеріалів преси, які вперше були введені у науковий обіг, створюючи основу для подальших глибших студій. Загалом, дослідникам історичних підрозділів Інституту суспільних наук вдалося, всупереч зростаючому партійно-ідеологічному тискові і цензурним обмеженням, під силу вирішувати складні наукові проблеми. І хоча їх виконували відповідно до обов'язкового ідеологічного канону, у рамках ортодоксально-марксистської методології та поточних директив Комуністичної партії, що було необхідною умовою існування Інституту, коли будь-яке відхилення від зрусифікованого історіографічного канону засуджувалося, присікалося, оголошувалося проявом «буржуазного об'єктивізму» або ж рецидивом ідеології «українського буржуазного націоналізму», тогочасна наукова продукція його співробітників відрізнялася не лише широтою досліджуваного матеріалу, багатством конкретики, системністю викладу, але й, звичайно, самою налаштованістю на вищий рівень наукової об'єктивності, орієнтацією на виявлення глибинної сутності суспільних явищ і подій. Тому їм вдалося підняти на значно вищий рівень наукову планку вимог до історичних досліджень, на яку надалі орієнтувалися чимало їхніх українських колег, передусім із Західного регіону республіки. Певна річ, частина наукових текстів, що виходили з-під пера істориків Інституту у 70-ті – першій половині 80-х років ХХ ст. і були допущені до друку, на сьогодні застаріла, особливо з новітньої історії, які через ідеологічний диктат подавали цілком глорифіковану версію радянського періоду. Вони значною мірою втратили своє наукове значення. Але так чи так і ці праці – етап у розвитку українських історичних досліджень.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

АІУ НАНУ-1: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 905.

АІУ НАНУ-2: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1045.

АІУ НАНУ-3: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1089.

АІУ НАНУ-4: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1172.

АІУ НАНУ-5: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1183.

АІУ НАНУ-6: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, ф. 1, оп. 1, спр. 1231.

АІУ НАНУ-7: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Особова справа В. Масловського.

АІУ НАНУ-8: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Особові справи працівників Інституту, звільнених у 1988–2010 рр. на букви «По-Поп».

АІУ НАНУ-9: Архів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Фонд Я. Ісаєвича. Листування.

Богайчук, В. І. (1968). Радянське будівництво на Тернопільщині. *Український історичний журнал*, 4, 118–120.

Брик, М. В. (гол. ред.). (1984). *Боротьба трудящих західних областей УРСР проти фашистських загарбників у роки Великої Вітчизняної Війни Радянського Союзу*. Київ: Наукова думка.

Броджі-Беркофф, Дж. (2012). Чи існує канон українського літературного Бароко? *Український гуманітарний огляд*, 16–17, 21.

Васюта, І. К. (1978). *Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939)*. Львів: Вища школа.

Витанович, І. (1972). Характер і організація соціологічних досліджень на Україні. *Сучасність*, 7–8, 105.

Волощук, М., Курін, М. (2010). Коронація Данила Романовича в зовнішній політиці й дипломатії Інокентія IV: короткий нарис історіографії. *Вісник Прикарпатського університету. Історія*, 18.

Галайчак, Т., Луцький, О. (2000). Інститут суспільних наук: сторінки історії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 7, 47.

ГДА СБУ-1: Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, оп. 3, спр. 8.

ГДА СБУ-2: ГДА СБУ, ф. 16, оп. 3, спр. 10.

Грыцак, Я. И. (1986). *Рабочие Бориславско-Дрогобычского нефтяного бассейна во второй половине XIX – начале XX вв.: формирование, положение, классовая борьба*. [автореф. дис. ... канд. ист. наук, Львовский ордена Ленина государственный университет им. Ивана Франко]. Львов.

ДАЛО: Державний архів Львівської області, ф. 1695, оп. 1, спр. 741.

Долішній, М. І., Драк, М. М., Іськів, В. П. та ін. (1980). *Робітничий клас УРСР і науково-технічний прогрес (історичний нарис)*. Київ.

Єдлінська, У. (2011). Мовознавство у наукових надбаннях Олега Купчинського. *Купчинський О. Студії з історії української мови та ойконімії: Вибрані статті та матеріали*. Львів, 3–12.

Запаско, Я. П., Ісаєвич, Я. Д. (1981). *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків виданих на Україні* (Кн. 1: (1574–1700)). Львів: Вища школа.

Запаско, Я. П., Ісаєвич, Я. Д. (1984). *Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні* (Кн. 2. Ч. 1: (1701–1764); Кн. 2. Ч. 2: (1765–1800)). Львів: Вища школа.

Зашкільняк, Л. (2000). Українська історична польоністика на сучасному етапі (90-ті рр.) *На службі Кліо. Збірник наукових праць на пошану Любомира Романа Винара, з нагоди 50-ліття його наукової діяльності*. Київ; Нью-Йорк; Торонто; Париж; Львів.

Заярнюк, А. (2007). *Ідіоми емансипації. «Визвольні» проєкти і галицьке село у середині XIX століття*. Київ: Критика.

«І правда вас врятує» (На запитання «Молодої Галичини» відповідає директор Інституту суспільних наук, член кореспондент АН УРСР Я. Д. Ісаєвич). (1900, 13 листопада). *Молода Галичина*.

Ісаєвич, Я. Д. (1972). *Джерела з історії української культури доби феодалізму XVI–XVIII ст.* Київ: Наукова думка.

Ісаєвич, Я. (1999). Історія Галицько-Волинської держави Івана Крип'якевича. В Я. Ісаєвич (ред.), *Крип'якевич І. Галицько-Волинське князівство*. 2 вид. допов. Львів, 12.

Ісаєвич, Я. (1996). *Україна давня і нова. Народ, релігія, культура*. Львів.

Ісаєвич, Я. (2006–2007). *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 15, 22.

Качур, С. П. (1978). *Радянська преса як засіб інтернаціонального виховання трудящих. (Пропаганда дружби народів СРСР і соціалістичного інтернаціоналізму на сторінках газет Української РСР у 60–70-х рр.)*. Київ: Наукова думка.

Киричук, Ю. (2003). *Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія і практика*. Львів.

Кірсанова, О. А. (1981). *Розвиток суспільно-політичної активності трудящих західних областей УРСР у процесі будівництва основ соціалізму*. Київ: Наукова думка.

Ковальський, М. (1998). Джерелознавчі аспекти історії культури України у працях Ярослава Ісаєвича. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 5, 315.

Ковальчук, Г. (2006–2007). Я. Д. Ісаєвич як дослідник історії українського книговидання. *Confraternitas. Ювілейний збірник на пошану Ярослава Ісаєвича. Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 15, 205.

Компанієць, І. І. (1957). *Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом Великого Жовтня*. Київ.

Кравчук, М. (1982). Огляди і рецензії. Бібліографічні огляди. *Українська книга. Квартальник бібліографії і книгознавства Товариства українських книголюбів, Товариства українських бібліотечарів і бібліографічної комісії НТШ*, 2, 52.

Крालюк, П. (2003). Культурно-просвітницька діяльність князя А. Курбського на Ковельщині: міф чи реальність. *Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ковель і ковальчани в історії України та Волині*, 1, 78–81.

Кугутяк, Н. В. (1985). *Положение и революционно-освободительная борьба сельскохозяйственного пролетариата Западной Украины в 1929–1939 гг.* [автореф. дис. ... канд. ист. наук, Одесский государственный университет им. И. И. Мечникова]. Одесса.

Кульчицький, С. (2005). Наукові здобутки Інституту історії України НАН України в добу незалежності. В *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку» (Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.)*. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог, 67.

Купчинський, О. А. (1981). *«Найдавніші словянські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень. Географічні назви на «-ичі»*. Київ: Наукова думка.

Кучеров, М. К. (1964). Комуністична партія Східної Галичини – організатор радянського будівництва в 1920 р. *Український історичний журнал*, 4, 80–87.

Литвин, М. (2009). ЗУНР і Галицька СРР у геостратегії більшовицької Росії. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 18, 101–118.

Литвин, Н. Р. (1985). *Борьба за установление власти Советов в Восточной Галиции (ноябрь 1918 – сентябрь 1920 гг.)* [автореф. дис. ... канд. ист. наук, Одесский государственный университет им. И. И. Мечникова]. Одесса.

Лялька, Я. С. (1975). *Борьба трудящихся Западной Украины против фашизма и войны (1933–1939 гг.)* [автореф. дис. ... канд. ист. наук, Львовский государственный университет им. И. Франко]. Львов.

Масловський, В. (1975). *Жовто-блакитна мафія (Про злодіяння українських буржуазних націоналістів)*. Львів: Каменяр.

Масловський, В. (1978). *Дорога в безодню*. Львів: Каменяр.

Масловський, В. (1984). *В борьбе с врагами социализма. Очерки истории классово-борьбы на селе в период построения основ социализма в западных областях Украины. 1939–1950 гг.* Львов: Вища школа.

Мыцко, И. З. (1983). *Острожский культурно-просветительский центр и его борьба против идеологической экспансии католицизма и унии на Украине (1576–1636)* [автореф. дис. ... канд. ист. наук, Львовский государственный университет имени Ивана Франко]. Львов.

НАПНАНУ-1: Науковий архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 8б, спр. 1465.

НАПНАНУ-2: Науковий архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 13, спр. 763.

НАПНАНУ-3: Науковий архів Президії НАН України, ф. 251, оп. 13, спр. 765.

Огляди і рецензії (1973). *Український історик*, 1–2, 151.

Паславський, І. (2010). *Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини*. Львів: НВФ «Українські технології».

Пихоя, Р. Г. (2000). *Советский Союз: история власти. 1945–1991*. Новосибирск: Сибирский хронограф.

Пілецький, В. (2019). Історія власних географічних назв в інтерпретації Олега Купчинського. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*, 71/1.

Полотнюк, Я. (1976). Очима арабського мандрівника (Павло Халебський про культуру України в XVII ст.). *Жовтень*, 11, 148–152.

Полянський, О. А. (1985). *Крестьянское восстание 1846 г. в Галиции*: [автореф. дис. ... канд. ист. наук, Львовский государственный университет имени Ивана Франко]. Львов.

Портнов, А. (2011). Я. Дашкевич і Я. Ісаєвич: два обличчя величі історика. *Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття*. Київ: Критика.

Рибалкін, В. С., Гамада, Р. Р. (2013). Пам'яті друга. *Східний світ*, 1.

Сардачук, П. Д. (1970). *Боротьба КПП і КПЗУ за інтернаціональне згуртування трудящих і створення антифашистського фронту (1929–1938 рр.)*. Львів: Вища школа.

Свідерський, Ю. (1983). *Боротьба Південно-Східної Русі проти католицької експансії в X–XIII ст.* Київ: Наукова думка.

Смолій, В. (2005). Вступаючи у ХХІ століття: деякі теоретично-методологічні аспекти історичних досліджень в Україні. В *II Міжнародний науковий конгрес українських істориків «Українська історична наука на сучасному етапі розвитку» (Кам'янець-Подільський, 17–18 вересня 2003 р.)*. Кам'янець-Подільський; Київ; Нью-Йорк; Острог.

Соляр, І. (2010). *Консолідаційні процеси національно-державницьких сил Західної України (1923–1928)*. Львів.

Стеблій, Ф. (2005). Володимир Борис (24.02.1914 – 03.01.1985). *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України в 2004 р. Інформаційний бюлетень*. Львів.

Тищик, Б. Й. (1970). *Галицька Соціалістична Радянська Республіка (1920 р.)*. Львів: Вища школа.

Тищик, Б. Й. (1979). *Галицкая Социалистическая Советская республика – государство диктатуры пролетариата. Социально-политическая закономерность и правовые основы воссоединения западноукраинских земель с Украинской ССР*. Львов: Вища школа.

Ткачук, А. Г. (1970). До 50-річчя Галицької Соціалістичної Радянської Республіки. *Український історичний журнал*, 8.

Трусевич, С. М. (1978). *Суспільно-політичний рух у Східній Галичині в 50–70-х роках XIX ст.* Київ: Наукова думка.

Чорній, В. (2000). Кафедра історії слов'янських країн. В *Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Ювілейна книга*. Львів.

Чорновол, І. (2002). *Українська фракція Галицького крайового сейму. 1861–1901 (нарис історії українського парламентаризму)*. Львів.

Чорновол, І. (2006). Володимир Чорній. Історія Болгарії. *Критика*, 10–11.

Чугаєв, В. П. (1980). *В боротьбі проти фашизму і угрози війни. Из истории интернациональной солидарности трудящихся Польши и Западной Украины в борьбе против наступления фашизма и роста военной опасности. 1933–1939*. Київ: Наукова думка.

Швидак, О. М. (1972). *Інтернаціональна єдність трудящих Західної України і Польщі у революційно-визвольній боротьбі (1929–1938 рр.)*. Київ: Видавництво Київського університету.

Шевелев, А. Г. (ред.). (1978). *Історія Української РСР: у 8 т., 10 кн. (Т. 3. Україна в період розкладу і кризи феодално-кріпосницької системи. Скасування кріпосного права і розвиток капіталізму (XIX ст.))*. Київ: Наукова думка.

Я. І., Б. М. (2001). Інститут суспільних наук – Інститут українознавства – етапи історії. *Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, Структура, Працівники*. Львів.

Яремчук, В. (2009). *Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія».

Kasinec, E. (1974). Jaroslav Isajevuč as Historian of the Ukrainian Book. *Recenzija, Fall-Winter, 5/1*, 12–24.

REFERENCES

Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 905 (in Ukrainian).

Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1045 (in Ukrainian).

Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1089 (in Ukrainian).

Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1172 (in Ukrainian).

Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1183 (in Ukrainian).

Arkhyv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakovycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 1, op. 1, spr. 1231 (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Osobova sprava V. Maslovskoho (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Osobovi spravy pratsivnykiv Instytutu, zvilnenykh u 1988–2010 rr. na bukvy «Po-Pop» (in Ukrainian).

Arkhiv Instytutu ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy. Fond Ja. Isaievycha. Lystuvannia (in Ukrainian).

Bohaichuk, V. I. (1968). Radianske budivnytstvo na Ternopilshchyni. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 118–120 (in Ukrainian).

Bryk, M. V. (Hol. red.). (1984). *Borotba trudiashchykh zakhidnykh oblastei URSS proty fashytskykh zaharbnikiv u roky Velykoi Vitchyznianoï Viiny Radianskoho Soiuzu*. Kyiv: Naukova Dymka (in Ukrainian).

Brodzhi-Berkoff, Dzh. (2012). Chy isnuie kanon ukrainskoho literaturnoho Baroko? *Ukrainskyi humanitarnyi ohliad*, 16–17. 21 (in Ukrainian).

Vasiuta, I. K. (1978). *Sotsialno-ekonomichni vidnosyny na seli Zakhidnoi Ukrainy do vozzjiednannia (1918–1939)*. Lviv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Vytanovych, I. (1972). Kharakter i orhanizatsiia sotsiolohichnykh doslidzhen na Ukraini. *Suchasnist*, 7–8, 105 (in Ukrainian).

Voloshchuk, M., & Kurin, M. (2010). Koronatsiia Danyla Romanovycha v zovnishnii politytsi i diplomatii Inokentii IV: korotkyi narys istoriographii. *Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Istoriiia*, 18 (in Ukrainian).

Halaichak, T., & Lutskyi, O. (2000). Instytut suspilnykh nauk: storinky istorii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 7, 47 (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy, f. 16, op. 3, spr. 8 (in Ukrainian).

Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy, f. 16, op. 3, spr. 10 (in Ukrainian).

Hrytsak, Ja. I. (1986). *Rabochiie Borislavsko-Drohobychskogo neftianogo bassiejna vo vtoroi polovinie XIX – nachalie XX vv.: formirovaniie, polozheniie, klassovaia borotba: [Abstract of Candidate thesis]*. Lvov (in Russian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti, f. 1695, op. 1, spr. 741 (in Ukrainian).

Dolishnii, M. I., Drak, M. M., Iskiv, V. P. ta & others. (1980). *Robitnychi klas Ukrain-skoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki i naukovu-tekhnichnyi prohres (istorychnyi narys)*. Kyiv (in Ukrainian).

Jedlinska, U. (2011). Movoznavstvo u naukovykh nadbanniakh Oleha Kupchynskoho. *Kupchynskyi O. Studii z istorii ukrainskoi movy ta oikonimii: vybrani statti ta materialy*. Lviv, 3–12 (in Ukrainian).

Zapasko, Ya. P., & Isaievych, Ya. D. (1981). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva. Katalog starodrukiv vydanykh na Ukraini*. (Book 1: (1574–1700)). Lviv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Zapasko, Ya. P., & Isaievych, Ya. D. (1984). *Pamiatky knyzhkovoho mystetstva. Katalog starodrukiv vydanykh na Ukraini*. (Book 2. Ch. 1: (1701–1764); Book 2. Ch. 2: (1765–1800)). Lviv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).

Zashkilniak, L. (2000). Ukrainska istorychna polonistyka na suchasnomu etapi (90-ti rr.) *Na sluzhbi Klio. Zbirnyk naukovykh prats na poshanu Liubomyra Romana Vynara*,

z nahody 50-littia yoho naukovoï diialnosti. Kyiv; Niu-York; Toronto; Paryzh; Lviv (in Ukrainian).

Zaiarniuk, A. (2007). *Idiomy emansypatsii. «Vyzvolni» proekty i halytske selo u seredyni XIX stolittia*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

«I pravda vas vriatuie» (Na zapytannia «Molodoi Halychyny» vidpovidaie dyrektor Instytutu suspilnykh nauk, chlen korespondent Akademii Nauk Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky Ja. D. Isaievych). (1900, Lystopad 13). *Moloda Halychyna* (in Ukrainian).

Isaievych, Ja. D. (1972). *Dzherela z istorii ukrainskoi kultury doby feodalizmu XVI–XVIII st.*, Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Isaievych, Ja. (1999). *Istoriia Halytsko-Volynskoi derzhavy Ivana Krypiakevycha*. In I. Krypiakevych (Ed.). *Halytsko-Volynske kniazivstvo. 2-e vydannia, iz zminamy i dopovnenniamy*. Lviv, 12 (in Ukrainian).

Isaievych, Ja. (1996). *Ukraina davnia i nova. Narod, relihiia, kultura*. Lviv (in Ukrainian).

Isaievych, Ja. (2006–2007). *Confraternitas. Juvileinyi zbirnyk na poshanu Jaroslava Isaievycha. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 15, 22* (in Ukrainian).

Kachur, S. P. (1978). *Radianska presa jak zasib internatsionalnoho vykhovannia trudiashchykh. (Propahanda druzhby narodiv SRSR i sotsialistychnoho internatsionalizmu na storinkakh hazet Ukrainiskoi RSR u 60–70-kh rr.)*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Kyrychuk, Ju. (2003). *Ukrainskyi natsionalnyi rukh 40–50-kh rokiv XX stolittia: ideolohiia i praktyka*. Lviv (in Ukrainian).

Kirsanova, O. A. (1981). *Rozvytok suspilno-politychnoi aktyvnosti trudiashchykh zakhidnykh oblastei Ukrainiskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky u protsesi budivnytstva osnov sotsializmu*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Kovalskyyi, M. (1998). *Dzhereloznavchi aspekty istorii kultury Ukrainy u pratsikh Jaroslava Isaievycha. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 5, 315* (in Ukrainian).

Kovalchuk, H. (2006–2007). *Ya. D. Isaievych jak doslidnyk istorii ukrainskoho knyhovydannia. Confraternitas. Juvileinyi zbirnyk na poshanu Jaroslava Isaievycha. Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 15, 205* (in Ukrainian).

Kompaniets, I. I. (1957). *Revolutsiinyi rukh v Halychyni, Bukovyni ta Zakarpatskii Ukraini pid vplyvom Velykoho Zhovtnia*. Kyiv (in Ukrainian).

Kravchuk, M. (1982). *Ohliady i recenzii. Bibliohrafichni ohliady. Ukrainska knyha. Kvartalnyk bibliohrafii i knyhoznavstva Tovarystva ukrainskykh knyholubiv, Tovarystva ukrainskykh bibliotekariv i bibliohrafichnoi komisii Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, 2, 52* (in Ukrainian).

Kraluk, P. (2003). *Kulturno-prosvitnytska diialnist kniazia A. Kurbskoho na Kovelshchyni: mif chy realnist. Mynule i suchasne Volyni ta Polissia. Kovel i kovelchany v istorii Ukrainy ta Volyni, 1, 78–81* (in Ukrainian).

Kuhutiak, N. V. (1985). *Polozhenie i revoliutsionno-osvoboditelnaia borba sielskoko-hoziaistviennogo proletariata Zapadnoi Ukrainy v 1929–1939 gg.* [Abstrakt of Candidate thesis, Odesskyi hosudarstvennyi unyversytet ym. Y. Y. Mechnykova]. Odiessa (in Russian).

Kulchytskyi, S. (2005). *Naukovi zdobutky Instytutu istorii Ukrainy Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy v dobu nezalezhnosti*. In *II Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh*

istorykiv «Ukrainska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku» (Kamianets-Podilskyi, 17–18 veresnia 2003 r.). Kamianets-Podilskyi; Kyiv; Niu-Jork; Ostroh, 67 (in Ukrainian).

Kupchynskyi, O. A. (1981). «Naidavnishi slovianski toponimy Ukrainy jak dzherelo istoryko-heohrafichnykh doslidzhen. Heohrafichni nazvy na «-ychi». Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).

Kucherov, M. K. (1964). Komunistychna partia Skhidnoi Halychyny – orhanizatoradianskoho budivnytstva v 1920 r. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 4, 80–87 (in Ukrainian).

Lytvyn, M. (2009). ZUNR i Halytska Sotsialistychna radianska Respublika u heostrategii bilshovytskoi Rosii. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist*, 18, 101–118 (in Ukrainian).

Lytvyn N. R. (1985). *Borba za ustanovlenye vlasty Sovetov v Vostochnoi Halytsy (noiabr 1918–sentiabr 1920 hh.)* [Abstrakt of Candidate thesis, Odesskyi hosudarstvennyi universytet im. Y. Y. Mechnykova]. Odessa (in Russian).

Lialka, Ja. S. (1975). *Borba trudiashchykh Zapadnoi Ukrainy protiv fashyzma i voiny (1933–1039 gg.)* [Abstrakt of Candidate thesis, Lvovskyi hosudarstvennyi universytet im. I. Franko]. Lvov (in Russian).

Maslovskiy, V. (1975). *Zhovto-blakytna mafia (Pro zlodiiannia ukrainskykh burzhuaznykh natsionalistiv)*. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Maslovskiy, V. (1978). *Doroha v bezodniu*. Lviv: Kameniar (in Ukrainian).

Maslovskiy, V. (1984). *V borbie s vragami sotsializma. Ocherki istorii klassovoi borby na siele v pieriod postroienia osnov sotsializma v zapadnykh oblastiakh Ukrainy. 1939–1950 gg.* Lvov: Vyshcha shkola (in Russian).

Mytsko, I. Z. (1983). *Ostrozhs'kii kulturno-prosvietitielskii tsentr i jeho borba protiv idieologicheskoi ekspansii katolitsyzma i unii na Ukrainie (1576–1636)* [Abstrakt of Candidate thesis, Lvovskyi hosudarstvennyi universytet im. I. Franko]. Lvov (in Russian).

Naukovyi arkhiv Prezydii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 251, op. 8b, spr. 1465 (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv Prezydii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 251, op. 13, spr. 763 (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv Prezydii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, f. 251, op. 13, spr. 765 (in Ukrainian).

Ohliady i retsenzii (1973). *Ukrainskyi istoryk*, 1–2, 151 (in Ukrainian).

Paslavskiy, I. (2010). *Khto i koly zasnuvav misto Lviv? Virohidni i nevrohidni daty zasnuvannia stolytsi Halychyny*. Lviv: NVF «Ukrainski tekhnolohii» (in Ukrainian).

Pikhoia, R. G. (2000). *Sovietskii Soiuz: istoriia vlasti. 1945–1991*. Novosibirsk: Sybyrskiy khronohraf (in Russian).

Piletskyi, V. (2019). Istoriiia vlasnykh heohrafichnykh nazv v interpretatsii Oleha Kupchynskoho. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria filolohichna*, 71/1 (in Ukrainian).

Polotniuk, Ja. (1976). Ochyma arabskoho mandrivnyka (Pavlo Khabenskyi pro kulturu Ukrainy v XVII sr.). *Zhovten*, 11, 148–152 (in Ukrainian).

Polianskyi, O. A. (1985). *Kriestianskoie vosstanie 1846 g. V Galitsii* [Abstrakt of Candidate thesis, Lvovskyi hosudarstvennyi universytet im. I. Franka]. Lvov (in Russian).

Portnov, A. (2011). Ya. Dashkevych i Ya. Isaievych: dva oblychchia velychi istoryka. *Istorii istorykiv. Oblychchia i obrazy ukrainskoi istoriohrafii XX stolittia*. Kyiv: Krytyka (in Ukrainian).

- Rybalkin, V. S. & Hromada, R. R. (2013). Pamiati druha. *Skhidnyi svit*, 1 (in Ukrainian).
- Sardachuk, P. D. (1970). *Borotba Komunistychnoi partii Polshchi i Komunistychnoi partii Zakhidnoi Ukrainy za internatsionalne zhurtuvannia trudiashchykh i stvorennia antyfashystskoho frontu (1929–1938 rr.)*. Lviv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Sviderskyi, Yu. (1983). *Borotba Pivdenno-Skhidnoi Rusi proty katolytskoi ekspansii v X–XIII st.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Smolii, V. (2005). Vstupaiuchy u XXI stolittia: deiaki teoretychno-metodolohichni aspekty istorychnykh doslidzhen v Ukraini. In *II Mizhnarodnyi naukovyi konhres ukrainskykh istorykiv «Ukrainska istorychna nauka na suchasnomu etapi rozvytku» (Kamianets-Podilskyi, 17–18 veresnia 2003 r.)*. Kamianets-Podilskyi; Kyiv; Niu-Jork; Ostroh (in Ukrainian).
- Soliar, I. (2010). *Konsolidatsiini protsesy natsionalno-derzhavnytskykh syl Zakhidnoi Ukrainy (1923–1928)*. Lviv (in Ukrainian).
- Steblii, F. (2005). Volodymyr Borys (24.02.1914 – 03.01.1985). *Instytut ukrainoznavstva im. I. Krypiakevycha Natsionalnoi Akademii Nauk Ukrainy v 2004 r. Informatsiinyi biuletyn*. Lviv (in Ukrainian).
- Tyshchuk, B. J. (1970). *Halytska Sotsialistychna Radianska Respublika (1920 r.)*. Lviv: Vyshcha shkola (in Ukrainian).
- Tyshchuk, B. J. (1979). *Halytskaia Sotsialisticheskaia Sovietskaia Riespublika – gosudarstvo diktatury proletariata. Sotsialno-politichieskaia zakonomiernost i osnovy vossoiedinienia zapadnoukrainskikh ziemel s Ukrainskoi Sovietskoi Sotsialisticheskoi Riespubliki*. Lvov: Vyshcha shkola (in Russian).
- Tkachuk, A. H. (1970). Do 50-richchia Halytskoi Sotsialistychnoi Radianskoi Respubliky. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 8 (in Ukrainian).
- Trusevych, S. M. (1978). *Suspilno-politychnyi rukh u Skhidnii Halychyni v 50–70-kh rokakh XIX st.* Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Chornii, V. (2000). Kafedra istorii slovianskykh krain. In *Istorychnyi fakultet Lvivskoho natsionalnogo universytetu imeni Ivana Franka (1940–2000). Juvileina knyha*. Lviv (in Ukrainian).
- Chornovol, I. (2002). *Ukrainska fraktsiia Halytskoho kraiovoho seimu. 1861–1901 (narys istorii ukrainskoho parlamentaryzmu)*. Lviv (in Ukrainian).
- Chornovol, I. (2006). Volodymyr Chornii. Istoriiia Bolharii. *Krytyka*, 10–11.
- Chuhaiiov, V. P. (1980). *V borbie protiv fashizma i ugrozy voiny. Iz istorii internatsionalnoi solidarnosti trudiashchikh Polshchi i Zapadnoi Ukrainy v borbie protiv nastuplienia fashizma i rosta voiennoi opasnosti. 1933–1939*. Kiev: Naukova dumka (in Russian).
- Shvydak, O. M. (1972). *Internatsionalna jednist trudiashchykh Zakhidnoi Ukrainy i Polshchi u revolutsiino-vyzvolnii borotbi (1929–1938 rr.)*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu (in Ukrainian).
- Sheveliev, A. H. (Ed.). (1978). *Istoriia Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliky: u 8 t., 10 kn. (Vol. 3. Ukraina v period rozkladu i kryzy feodalno-kriposnytskoi systemy. Skasuvannia kriposnogo prava i rozvytok kapitalizmu (XIX st.))*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
- Ya. I., & B. M. (2001). Instytut suspilnykh nauk – Instytut ukrainoznavstva – etapy istorii. Instytut ukrainoznavstva imeni Ivana Krypiakevycha. Natsionalna Akademiia Nauk Ukrainy. Naukova diialnist. Struktura. Pratsivnyky. Lviv (in Ukrainian).

Yaremchuk, V. (2009). *Mynule Ukrainy v istorychnii nautsi Ukrainskoi Radianskoi Sotsialistychnoi Respubliki pisliastalinskoi doby*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii» (in Ukrainian).

Kasinec, E. (1974). Jaroslav Isajevyč as Historian of the Ukrainian Book. *Recenzija Fall-Winter, 5, 1*, 12–24 (in English).

Oleksandr LUTSKYI

PhD (History)

Senior Research Fellow of the Department of Contemporary History

I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7214-5872>

e-mail: loi_lviv@ukr.net

HISTORICAL RESEARCH OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES OF THE AN URSSR IN THE 1970^s – THE FIRST HALF OF THE 1980^s: A HISTORIOGRAPHICAL REVIEW

The scientific legacy of historians of the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR during the 1970^s and the first half of the 1980^s is analyzed. It is claimed that at the turn of the 1960^s and 1970^s, that is, immediately after the return of the Institute to the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, at the request of its governing bodies, the management of the institution was forced to urgently make changes to the scientific subject of research through a decisive reorientation to the study of modern problems, elimination individual, often not relevant topics, moreover, tied only to the Western Ukrainian region. It is proved that one of the central tasks of the researchers of the Institute remained the development of issues of the history of socialist construction, the generalization of positive experience in solving social, cultural and educational problems, the formation of the communist worldview of the population, overcoming the «relics of the past», criticism of the so-called «Ukrainian bourgeois nationalism» and clericalism.

It is found that the development of Western Ukrainian lands after 1939 was considered by scientists exclusively in the context of the history of Soviet Ukraine as a constituent part of the USSR, which a priori eliminated the originality of historical processes and social phenomena in the region. It is shown that although in the vast majority of works devoted to the history of socialist construction, the thematic range of which has expanded significantly compared to the previous period, researchers have also highlighted specific shortcomings and miscalculations in the implementation of relevant party-government measures, but they, as a rule, did not concern the fundamental issues of the contemporary social development.

It is proved that the ideologisation inherent in the study of the history of socialist construction was also characteristic, albeit to a much lesser extent, of works devoted to the study of pre-Soviet eras and periods. But at the same time, leading scientists (first of all – Ya. Isaievych, O. Kupchynskyi, F. Steblii, V. Borys, Yu. Slyvka) sought to avoid standard assessments and tendentious selection of material, tried to give their own interpretation of the problems raised, if possible, while keeping objectivity. Their research, prepared on the basis of new factography, became a reference point for Ukrainian Soviet historians of the time and influenced the formation of their methodological attitudes. The work carried out by them contributed to the formation of the foundation for further steps in the direction of finding new approaches to the researched

problems, the development of such criteria and assessments of facts and phenomena of the past, as well as means of their scientific reconstruction, which, in the end, made it possible a little later, when the communist system collapsed, impartially consider the defining milestones of the development of the history and culture of Ukraine in the 13th – early 20th centuries.

Keywords: Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, scientific research, historiography, Oleh Kupchynskyi, Fedosii Steblii, Yurii Slyvka, Yaroslav Isaievych.